

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werktein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van f12,50 / € 5,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:

P. Noord Kloosterstraat 8 9951 CE Winsum

Redactie:

E. C. Bakker-Woortman A. J. M. v.d. Drift

J. A. Groothof J. Huitsing

P. Noord J. Stevens

C. A. Tersteeg

Redactieadres: Hoofdstraat W. 19

9951 AA Winsum, telefoon: 0595 - 44 16 71

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg

Westerstraat 31, 9951 EM Winsum,

telefoon: 0595 - 44 24 56

Secretaris

Drs. A. J. Rinzema

Hoofdstraat-W 48 9951 AC Winsum

telefoon: 0595-44 45 93

Penningmeester

W. Lemstra-Wieringa

Wierdawei 13, 9951 ER Winsum,

telefoon : 0595 - 44 32 03

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen

Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum,

telefoon: 0595 - 44 15 74.

Leden

E. C. Bakker-Woortman

Hoofdstraat W. 19, 9951 AA Winsum

B. Raangs

Havenstraat 4, 9951 AE Winsum

C. de Ranitz

Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum

Kosten lidmaatschap: f 30,- / €14,- per jaar

Bankrelatie : ABN-AMRO Winsum;

Rekening nr. 61 23 36 174

Postbankrekening nr. ABN-AMRO 803935

info@winsum.nl

www.winsum.nl

ISSN 1386-1530

Vormgeving: Jaap Stevens

Druk: Scholma Druk Bedum

Voorwoord

Herfsttij alweer ... nee, niet der Middeleeuwen ... die lieten we deze zomer opnieuw achter ons. Gezien? Die bijzondere tentoonstelling in het Groninger museum? En geproefd ... van de middeleeuwse maaltijd op het Winsumer dorpsplein? Genoten ... van spel en muziek van Convivencia in de Obergumer kerk? 't Is weer voorbij met de Middeleeuwen in het noorden. Winshems zesde jaargang nummer drie heeft nog wel een middeleeuwse verrassing voor u: een zorgvuldig opgebouwde beschrijving van Ben Westerink over leven en samenleven op een Noord-Groninger wierde, in de landstreek Ubbega onder Winsum, zo'n duizend jaar geleden ... de tijd van de vrome Walfridus van Bedum. Ruimtegebrek gebiedt ons dit verhaal in twee delen te publiceren, zodat u ook nog wat tegoed houdt. Wij keren inmiddels gewoon terug naar herfsttij 2001, ergens in het postmodernisme of hoe men ons tijdvak ook duiden mag. The Grand Terp, de kunstmatige wierde bij Dokwerd, is weer afgegraven en in onze vereniging richten we ons dit najaar opnieuw op de vele details van meer of minder geschiedkundige waarde en op de talloze historische puzzelstukjes om ons heen. Bijvoorbeeld op de recente vondsten uit de Molenstraat, maar er is meer...

Zo vindt u in dit nummer een drietal beschrijvingen van levensbeschouwelijke activiteit in historisch perspectief: van Henk Gerritsma over 125 jaar christelijk onderwijs in Winsum, van Piet Noord over arts en predikant Nolle en van Jan Regtien: 'Joods Verleden in Winsum', deel 3, verder de minuutkaart uit 1828 van Baatje Borg belicht door Jacques Tersteeg en Cees Wolters. Nieuw in ons tijdschrift is een bijdrage van de plaatselijke herbergier Kiek Busquet die ons zal inwijden in de geheimen van de oud-Hollandse keuken. We beginnen bij les 1: Tafeltucht, met als bron de uit 1530 daterende 'Civilitate morum puerillum' van Erasmus. Toch hoeven we volgens een citaat uit de 'De Borgerlijke Tafel' van 1683 met die goede manieren gelukkig niet tot het uiterste te gaan, want: "... De welgemanierdheid vereischt wel, dat men sich hebbelijk drage: maar sy gebied niet, dat men sich selven sal om den hals helpen." Dat lucht op, nietwaar? De hete aardappel mag gewoon terug op het bordje, maar daar komt wel het nodige bij kijken. Hoewel een gloeiende hap dus geen 'einde-verhaal' is krijgen we toch het einde van een verhaal opgedist in deel 3 van 'Winter'; een droevig eind voor Pait en Graitje. Ook een eind dat de schrijver naar huidige maatstaven wat al te veel met sentiment heeft gekleurd. Maar een tijdsbeeld biedt het wel en ... wie weet waartoe de publicatie leidt? Erna Bakker geeft een aanzet tot vervolg in 'Ubel Wierda glijdt door de tijd'. Ook de twee leden van de werkgroep Gebouwen & Fragmenten hebben een oproep voor de lezers van dit blad. In een interview vertellen Anton Rinzema en Jacob Veltman over hun activiteiten en plannen met de werkgroep, over het chronische tijdgebrek en de behoefte aan wat extra helpende handen. Wie meldt zich aan?

U ziet het wel, er is weer genoeg te doen in onze historische vereniging de komende tijd en ook Winshem's najaarsuitgave 2001 biedt weer van allerlei voor iedereen. We hopen dat het verzamelde leesvoer naar wens is ... en ... niet vergeten ... netjes eten!

■ De redactie.

Inhoud

Ubbega in het jaar 1000	2
Joodse families in Winsum in de 19^e eeuw	8
Gebouwen & Fragmenten	12
Frederik Anthoon Nolle, arts en predikant	14
De minuutplans van de gemeente Winsum van 1828	16
Ubel Wierda glijdt door de tijd	20
Het verhaal van een bijzondere school	24
Tafeltucht in Middeleeuwen en Renaissance	29
Verslag jaarvergadering 3 april 2001	30

Ubbega in het jaar 1000

Aan het begin van het tweede millennium is het een goede gelegenheid om eens duizend jaar terug te kijken in de tijd. Hoe zou onze streek er rond het jaar 1000 uit hebben gezien? Hoe zagen de mensen eruit, wat waren hun bezigheden en hoe woonden ze? Wie zou er niet veel voor over hebben om één dag terug te mogen reizen in de tijd? Op het eerste gezicht lijkt het een onmogelijke opgave om het leven in het jaar 1000 in onze streken te schetsen. Er zijn immers uit die tijd geen geschreven berichten overgeleverd. Maar wellicht is het mogelijk om historische bronnen en archeologische gegevens van elders te combineren en toe te passen op de landstreek Ubbega.

Bronnen

Wat zijn onze bronnen? De archeologische vondsten in de landstreek Ubbega -het gebied van Winsum tot Adorp- zijn bescheiden. Op de oostoever van de Hunze is nooit een grote opgraving gedaan. Slechts in Baflo is de afgelopen herfst een fragment van de wierde opgegraven. Gelukkig zijn er elders in het kleiland wel systematisch archeologische gegevens verzameld, zoals bijvoorbeeld bij Leens, Heveskesklooster, Oosterbeintum en natuurlijk Ezinge. Sedert de jaren '70 is er een groeiende kennis van de landschapsvorming van het wierdegebied. Er komt meer inzicht in de kweldervorming, de occupatie en de ontginningen.

De historische bronnen uit het jaar 1000 zijn schaars. Er zijn wat vermeldingen van geschenken van goederen in registers van de Duitse kloosters Fulda en Werden. En er blijkt een verslag te bestaan van een Ubbega'er uit de 10^e eeuw. Het is het verhaal van de vrome Walfridus van Bedum. In zijn heiligenleven wordt hij omschreven als geloofsheld, wonderdoener, martelaar en ontginner. Zijn vita is weliswaar lang na zijn dood geschreven -en zeker door de eeuwen vertekend- maar het betreft wel een persoon uit de tijd die we zoeken.

*Middeleeuws aardewerk.
Verzameling museum het
Hoogeland te Warffum.*

Politieke situatie

Als we rond het jaar 1000 de wierden van Ubbega bezoeken is de Friese cultuur aan het verdwijnen. Er waait dan al ruim twee eeuwen een andere politieke wind in de kuststreken. Deze veranderingen werden in gang gezet toen Karel Martel in 734 de Friezen bij de Boorne versloeg. De Friese gebieden, waar Ubbega deel van uitmaakte, werden daarna ingelijfd bij het grote Frankische rijk, dat tijdens het bewind van Karel de Grote zijn hoogtepunt beleefde. In 843 ging Ubbega deel uitmaken van het Middenrijk van Lotharius. Na een aantal rijksdelingen ressorteerden onze streken staatsrechtelijk onder het Oostfrankische rijk, dat later als het Duitse rijk zou worden aangeduid.

Iedere bewoner onder het Frankische gezag werd geacht Christen te zijn. Door een kerkelijk netwerk te construeren kregen de Franken greep op de Friese samenleving. Omstreeks 800 predikte Liudger het Christendom in Hunsingo en Fivelgo. Aanvankelijk vond het nieuwe geloof maar weinig ingang op de oude wierden. Maar rond het jaar 1000 begint de invloed van de kerk en zijn machthebbers -de bisschoppen, de abten en de priesters- toe te nemen. Kerk en staat raken steeds meer verflochten. Een belangrijke taak van de overheid was het innen van belastingen. Het recht om tienden te heffen was rond het jaar 1000 in handen gekomen van de kerk en van een aantal families. Omdat er vrijwel geen geld in omloop was werden de belastingen afgedragen in de vorm van graan of vee. Een ander belangrijk recht dat de kerk zich had toegeëigend, was de rechtspraak of het seendrecht.

De zeestreek van het jaar 1000 heeft een gewelddadig verleden. We kunnen dit afleiden uit het begrafenisritueel. In de 8^e en 9^e

eeuw is het niet ongewoon dat men wapens aan de doden meegeeft. De verovering van de Friezen door de Franken lag nog vers in het geheugen. Daarnaast vochten de lokale adellijke families allerlei conflicten met elkaar uit. De dorpelingen hadden zich aan deze families verplicht. Dat leverde enerzijds bescherming op tegen invallen van vreemde agressors, maar anderzijds kon de gewone man gemakkelijk betrokken worden bij allerlei conflicten. Een andere bron van geweld vormden de invallen van de noormannen. Weliswaar beginnen rond het jaar 1000 de raids van de vikingen af te nemen, maar het is nog altijd niet veilig langs de zeekusten. Diverse kustbewoners hadden de kunst van de noormannen afgekeken en invallen van lokale zeeroversbenden waren niet ongewoon. We moeten daarbij bedenken dat de zee in die dagen veel dichterbij Ubbega lag, dan tegenwoordig. De brede Hunzemonding gaf gemakkelijk toegang tot het binnenland (zie Fig. 1). Kwaadwillende zeevaarders konden gemakkelijk per schip de wierden van Ubbega bereiken en daar afmeren. Dat moet een onveilig gevoel in de dorpen hebben gegeven. In de legende van Walfridus wordt zo'n aanval vanuit zee op beeldende wijze beschreven. Een archeologisch bewijs voor de aanvallen van de noormannen op de kusten van Hunsingo is er echter nooit gevonden.

Geestelijk klimaat

Liudger stichtte rond 800 diverse parochies in Hunsingo en Fivelingo. Wat Ubbega betreft is de moederparochie Baflo van belang. Vanuit Baflo zullen diverse parochies in Ubbega zijn gevormd. Waar de eerste kerken van Ubbega stonden weten we niet. Bij gebrek aan historische bronnen kunnen we hierover

- klei
- zand
- veen
- walden

Noordwest Groningen omstreeks 1000

slechts gissen. In 1160 was er zeker een kerk te Winsum. Deze kerk zou uit de 11^e eeuw dateren. De parochie van Winsum is vermoedelijk vanuit het klooster Werden gesticht op door dorpelingen geschonken kloostergronden. De tufstenen kerk van Wetsinge dateert uit de 11^e of 12^e eeuw. Het is niet onwaarschijnlijk dat er rond het jaar 1000 kerkjes gestaan hebben in Winsum en Wetsinge. Het moet een eenvoudige houten rietgedekt gebouwtje zijn geweest, met vensterloze zoden wanden. Alleen aan de houten kruisen bij de ingang herkende men de kerkelijke functie van het gebouw. Aan de parochie was een priester verbonden.

Hoewel het Christendom al twee eeuwen daarvoor officieel was ingevoerd, waren de heidense tradities nog stevig in het volk van Ubbega verankerd. Allerlei traditionele gebruiken bleven nog lang in zwang. Men droeg nog amuletten en in menig langhuis klonken bij tijd en wijle nog toverspreuken. Kinderen droegen een wolventand om de hals om verzekerd te zijn van een sterk gebit. De priesters van Ubbega deden daar niet moeilijk over. Zij lazen de mis, doopten de kinderen, verzorgden het begrafenisritueel en spoorden het volk aan om de tienden tijdig af te dragen. En de heidense kruidenwis waarmee men heksen en bliksem verdreef, mocht best in de kerk gewijd worden.

Onder de groeiende invloed van het Christendom begint in de 9^e en 10^e eeuw het begrafenisritueel te veranderen. Crematies komen steeds minder voor; ze waren door Karel de Grote verboden. Op het erf van de kerk werden de dorpelingen van Ubbega op Christelijke wijze begraven, waarbij het hoofd van de overledene naar het westen werd geplaatst en de voeten naar het oosten. Bijgiften ten behoeve van de reis naar het dodenrijk verdwijnen. Soms werd de overledene een kruis meegegeven, maar in plaats van een grafgift stimuleerden de priesters de schenking in natura aan de kerkelijke autoriteiten. Grondbezitters deden soms grote schenkingen aan de kloosters. Omdat er in de Friese streken nog geen kloosters waren werden de landerijen geschonken aan de Duitse kloosters Werden en Fulda. Vooral met Werden - het klooster dat Liudger had gesticht - voelden de

eerste Christenen zich verbonden. Omdat Werden onder Münster ressorteerde ligt hier de verklaring voor de macht van het Münsterse episcopaat in onze streken. Uit de registraties van deze schenkingen aan Fulda en Werden krijgen we een indruk van de groeiende invloed van het Christelijk geloof in Ubbega. De naamlijsten in de kloosterregisters noemen ons de eerste persoonsnamen uit ons gebied.

Landschap

In het jaar 1000 was de zeestreek nog onbedijkt. Op de flanken van de wierden - de valgen - werd akkerbouw bedreven. Buiten de wierden hadden stormvloedvrij spel op het land. De hoger gelegen delen van het kwelderland waren als weidegronden in gebruik (de fennen). Overstromingen deden hier weinig kwaad. Ervaringen op thans nog bestaande buitendijkse wierden (de Halligen van Sleswijk Holstein) maken duidelijk dat het stormvloedwater binnen een dag al weer verdwenen is. De fennen waren voorzien van gegraven kavelsloten, waardoor men de kostbare weidegronden gelijkmatig kon verdelen onder de dorpelingen; de sloten speelden tevens een rol bij de ontwatering van de weidegronden. Op de lager gelegen delen bleef het winterse water soms wekenlang staan. Deze gronden raakten verslikt en waren dientengevolge minder goed bruikbaar als weidegrond. In de vegetatie domineerden kwelderplanten zoals zilte rus en kweldergras. Deze gronden (de meeden) werden gebruikt als hooiland en voor de naweide. De meeden hadden het karakter van kweldervlakten. De recent gegraven nieuwe sloot langs de spoorbaan Sauwerd-Groningen laat zien dat de meeden nauwelijks werden doorsneden door natuurlijke geulen. De meeden werden nog niet door sloten ontwaterd, het graven van sloten had hier weinig zin omdat ze 's winters weer zouden dichtslibben. In de tiende eeuw zou dit gebied overigens sterk van karakter veranderen. Daarover later.

Een bijzonder element in het landschap vormen de zware en slecht afwaterende knikkleien die in de vroege middeleeuwen (6^e/ 7^e eeuw?) in Ubbega zijn afgezet. Deze afzettingen bedek-

Spinsteenjes gevonden in Sauwerd en Wetsinge. Verzameling H. Berghuis.

ten het voormalige rulle en goed ontwaterde kwelderland. Landbouwkundig was het gebied van Ubbega -in vergelijking met de periode van begin jaartelling -daardoor minder aantrekkelijk geworden. Vooral het zuidelijk deel van de landstreek -met name de omgeving van Adorp, Sauwerd, Wetsinge en Wierumzal onder de aanwezigheid van knikklei geleden hebben. Onderzoek naar de effecten van de sterk veranderde kleibodem op de agrarische produktie op de wierden is er overigens nog weinig verricht.

Een ander element in het landschap van 1000 was de Hunze. Met zijn eb- en vloedbeweging was de Hunze een bepalende rivier in de velden van Ubbega. Mogelijk lag er al een brug over de rivier. In zijn vita lezen we dat Walfridus een brug over de Hunze bouwde:

"Niet weerhouden door de grote afstand en de moeilijke begaanbaarheid van de weg ging Walfridus dagelijks blootvoets naar het rijke dorp dat Groningen heet. Omdat evenwel een daar stromende rivier met zijn wisselende waterstand de gang van de dienaar Gods dikwijls hinderde, bouwde hij een brug die tot op de dag van vandaag de Walfridusbrug heet".

Hoewel de Noorderhogebrug over het Boterdiep in de late middeleeuwen wel als Walfridusbrug werd aangeduid, zal de oorspronkelijke Walfridusbrug wat noordelijker hebben gelegen, op de plaats waar de oude heerweg naar het noorden en de Hunze elkaar kruisen. Deze brug, waarvan de voormalige locatie nog fraai herkenbaar is in de dubbele knik waarmee de Oude Adorperweg het Selwerderdiep doorkruist, is vermoedelijk de Wircerbrugge die volgens een oorkonde uit 1489 door het klooster Selwerd werd onderhouden. Alle huizen en haardsteden van de Marne, Halfambt en Ubbega moesten aan het onderhoud meebetalen.

Een heel bijzonder onderdeel van het landschap van 1000 vormde het grote moerasbos rondom Bedum (zie Fig. 1). De aldaar gelegen woeste gronden, die de walden werden genoemd, vin-

den hun oorsprong in een veenpakket dat zich een tiental eeuwen lang had gevormd. De randen van deze veengronden waren inmiddels door zeelei overslibd - mede als gevolg van de zeespiegelrijzing- waardoor het veen was verruigd. De walden bestonden uit een collage van rietopslag, wilgen, elzen en berken. Door de opslibbing was betreding van deze gronden mogelijk geworden. Door de hoge ligging van het veen was het gebied relatief veilig voor stormvloeden. Het vormde als het ware een reusachtige wierde. In de walden werd hout gehakt, riet verzameld en misschien wel turf gestoken. Op de oeverwallen langs de kreken hadden zich jagers, houthakkers en turfsteekers gevestigd. Potscherven die dateren uit de vroege middeleeuwen zijn op diverse plaatsen langs deze kreken aangetroffen. De oorsprong van Bedum is mogelijk zo'n jagerskamp.

Bewoners

Het wierdenland was dichtbevolkt en welvarend. Het aantal inwoners van de provincie Groningen wordt in de 8^e - 10^e eeuw geschat op 12.500. Sommige archeologen hebben zich gewaagd aan schattingen van het aantal dorpingen per wierde. Hierbij is men uitgegaan van een behoefte -voor een familie van 6 personen- van ca. 30 hectare weidegrond en 4 hectare akkerland. Gebaseerd op deze schattingen zouden op de grotere wierden ca. 80 mensen wonen. Zo'n dorp heeft een kerk, 11 boerderijen waar 6 personen wonen en 3 huizen waar de gezinnen van ambachtslieden met gemiddeld 4 personen wonen. Op een wierde zonder kerk, met drie boerderijen, zouden zo'n 18 mensen geleefd hebben. Door de verminderde bodemkundige omstandigheden van Ubbega zijn dit soort schattingen voor onze streken niet erg betrouwbaar.

Onderzoek van het vroegmiddeleeuwse grafveld van de Friese wierde Oosterbeintum heeft uitgewezen dat de mannen gemiddeld 1,74 m lang werden en de vrouwen 1,58 m. De gemiddelde leeftijd was zo'n 30 jaar. De meeste mensen werden niet ouder dan 50 jaar. Gezondheidsproblemen waren er zeker. Botvergroeiingen en versleten rugwervels kwamen veel voor. De

Benen en bronzen naalden. Verzameling museum het Hoogeland te Warffum.

dorpelingen zullen dikwijls over hun gebit hebben geklaagd. De wat oudere mensen hadden tot op de wortel versleten tanden en kiezen. Gruis afkomstig van de stenen handmolens waarmee het graan werd gemalen zou hiervoor verantwoordelijk zijn. Cariës daarentegen kwam weinig voor.

De bewoners van Ubbega waren analfabeet. Het schrift speelde nauwelijks een rol in de Friese zeestreek. Er is weinig runenschrift in Hunsingo teruggevonden. Alleen de priester vormde een uitzondering. Om de mis te kunnen lezen had hij Latijn geleerd.

Aan het uiterlijk werd in het jaar 1000 veel aandacht besteed. Afkomst en status werd aan de kleding afgelezen. De kleding werd gemaakt van wol, linnen en leer. De vrouwen droegen lange jurken, rokken en leren capes. De mannen stapten rond in tunieken, capes, broeken en mantels. Op hoogtijdagen werd de kleding versierd met botjes, bont of gouddraad. Er is ook aandacht voor de uiterlijke verzorging. Op de kaptafels vinden we kammen, pincetten, schaatjes en zelfs oorlepels. Vrouwen versierden zich met arm- en halssieraden, kettingen, gekleurde glaskralen, barnsteen, gordels, fibula's, naalden en oorbellen. De mannen onderhielden hun baard met een bronzen tangetje. Er werden kammen gemaakt uit het gewei van edelhert. De luizen die zijn teruggevonden in de kammen maken duidelijk dat ze daadwerkelijk op mensenhoofden werden gebruikt.

De voeding op de wierde vertoonde behoorlijk wat afwisseling. De basis van de maaltijden bestond uit granen, peulvruchten en oliehoudende zaden. Daarnaast stonden tarwe, bonen, vlees, vis, bessen en vruchten op het menu. Op de valge werden granen en groenten verbouwd. De veestapel leverde melk, kaas, eieren en vlees. Melk werd alleen door kinderen gedronken. De meeste melk werd verwerkt tot kaas. Boter was een bijproduct. Er zijn diverse karntonnen en kaasvormen in de wierden gevonden. Jacht en visvangst zorgde voor variatie op het menu. In de walden rond Bedum werd gejaagd op rendieren, herten, bevers en oerossen. De visserij in het wierdenland was goed ontwikkeld. Beroepsvissers vingden zowel zoet- als zoutwatervis. De Waddenzee leverde haring, sprat, spiering, ansjovis en schelpdieren. Sommige vissers waagden zich op volle zee en brachten wijting, kabeljauw en schelvis aan wal. Er zijn in de wierden zelfs resten van inktvis aangetroffen.

Dorpen en behuizingen

Als we rondwandelen op één van de wierden van Ubbega van het jaar 1000 worden we allereerst getroffen door de sfeer van eenvoud. De dorpen ogen grijs, nergens zien we de kleur van baksteen. De huizen, de schuren, de erven en de omheiningen, alles is gemaakt van hout en riet. De paden zijn modderig, bestrating is er niet, hooguit ligt er een keienvloertje voor de drempels van de behuizingen. De ruimte op de wierde wordt grotendeels in beslag genomen door de erven van de boerderijen. Op het erf treffen we vertrouwde zaken aan zoals een moestuin, een kruidentuin, een boomgaard, een mesthoop en een waterput. Tussen de boerderijen zien we kleinere bijgebouwen, de hutkommen of spiekers, die dienen als opslagplaats voor granen en gereedschappen. Het zijn eenvoudige bouwseltjes die bestaan uit een viertal palen die een zolder met een dakje dragen. In deze zoldertjes worden de granen droog en buiten het bereik van ongedierte bewaard.

Een boerderij (ook wel aangeduid als langhuis of stalhuis) bestaat uit een langwerpige gebouw dat is opgebouwd uit twee rijen palen, die aan de top door balken zijn verbonden. De palen dragen een dak, dat bijna tot de grond reikte. Zodoende werd niet alleen de ruimte tussen de palen overdekt maar ook een flink stuk aan weerszijden van de dubbele palenrij. De wanden zijn laag en bestaan uit vlechtwerk, houten planken of zoden. De zoden wanden bestaan uit twee rijen plaggen die samen ca 1 meter dik zijn. Het dak is bedekt met stro en riet. Uit opgravingen weten we dat de langhuizen rond het jaar 1000 afmetingen hadden die varieerden tussen 5x12 en 5x22 meter. Dat is een aanwijzing voor verschillen in welvaart en status.

Veel boerderijen hebben drie deuren: twee tegenover elkaar in de lange wanden, en één op de grens van het woon- en staldeel. Bij opgravingen in Ezinge bleek dat dit type boerderij al in de oudste woonlagen voorkwam. Ze dateren dus van vóór de jaartelling. Op 17e eeuwse kaarten zijn vaak nog langhuizen afgebeeld. De langhuizen hebben als boerderijtype ruim twintig eeuwen lang stand gehouden.

Het langhuis is onderverdeeld in een woongedeelte en een stalgedeelte. In het midden van het woongedeelte vinden we de haardplaats; het vuur wordt gestookt met hout en mest. De rook ontsnapt door het rookgat in het dak, dat met behulp van een hennepouw kan worden geopend of gesloten. Het langhuis had

geen vensters. Het enige licht viel door de openstaande deuren en het rookgat. 's Avonds werd het woongedeelte verlicht met olielampen. Daartoe gebruikte men aardewerken kelkjes of vetpotje. In Wetsinge is onlangs zo'n kelkje gevonden. De eeuwenlange traditie van het houten langhuis heeft zeker zijn sporen in het interieur nagelaten. Wandkleden en huisraad maakten de woningen tot een leefbaar onderkomen. De gebinten zullen fraai zijn versierd met verf en houtsnijwerk.

In het keukengedeelte vinden we bezems, houten lepels en ijzeren messen. Er zijn voorwerpen van glas, vlechtwerk, leer, textiel, bot en metaal. Het aardewerk bestaat uit eenvoudige, handgevormde en ongeglazuurde bolle potten met een ronde bodem (Foto 1). Deze zogenaamde 'kogelpotten' worden van de klei ter plaatse gebakken. De kogelpotten hebben meestal geen oren. Ze worden voor de meest uiteenlopende doeleinden gebruikt. Men kookt er zijn potje in maar gebruikt soms dezelfde pot om de crematieresten van grootmoeder te begraven. De wierden van Ubbega zijn nog altijd bezaaid met kogelpotsherven. Aardewerk van betere kwaliteit, zoals het op een draaischijf vervaardigde Pingsdorf aardewerk, wordt uit het Rijnland geïmporteerd.

Werken op een wierde

Het stalgedeelte van het langhuis was opgedeeld in twee rijen veeboxen. Daarin stonden de koeien twee aan twee met de koppen naar de buitenmuur gestald. Sommige stallen boden ruimte aan meer dan 50 stuks vee. In het wierdenland was er sprake van een gemengde boereneconomie, waarbij veeteelt overheerste. Runderen en schapen speelden een hoofdrol op het boerenbedrijf, maar we zien ook geiten, varkens, paarden, kippen, honden en katten. De boerenfamilies waren grotendeels zelfvoorzienend. Men verbouwde granen en groente op de valge, bakte brood, bereidde kaas, spon wol en weefde kleding.

Maar er woonden niet alleen boeren op de wierden van Ubbega. Het eindproduct van de dorpseconomie bestond onder meer uit wollen doeken. Textielwerksters hadden hun vaste plaats op de wierden. De bodem van onze dorpen wemelt nog altijd van spinsteentjes (Foto 2), weefgewichten en benen naalden (Foto 3). Rond 1000 wordt smid een zelfstandig beroep. Hij trekt zich terug in zijn smidse van waaruit hij meerdere dorpen bedient. De betekenis van ijzer neemt toe; het hoefijzer raakt in gebruik en de ploegscharen worden voortaan van ijzer gesmeed. Gespecialiseerde vaklieden vervaardigden ploegscharen, sikkels, zwaarden, messen, houten karren etc. Omdat al deze ruilmiddelen aan de man gebracht moeten worden vinden we ook handelslieden op de wierden. De handel in Ubbega heeft zich waarschijnlijk in Winsum en Adorp geconcentreerd. De dorpen lagen pal naast de Hunze en hadden daardoor een directe verbinding met de zee, het Flevomeer en het stadje Groningen. De a-centrische locatie van de kerken op de wierden van Adorp en Winsum -gelegen aan de rand van de woonplaats- worden wel gezien als een aanwijzing voor hun functie als handelswierde.

(wordt vervolgd)

■ Ben HC Westerink

Nieuw verschenen boeken

Titel: Ten Boer. Eén gemeente negen dorpen
Auteurs: Meerdere
Uitgever: Regio Project Groningen
Prijs: f 44,95
Bijzonderheden: Geeft een overzicht van het verleden van de gemeente Ten Boer, waarin met name de geschiedenis van de afzonderlijke dorpen aan bod komt.

Titel: De voorbije vloot
Auteur: Hylke Speerstra
Uitgever: Contact
ISBN: 90.254.1742.6
Prijs: f 49,90 (300 pagina's)
Bijzonderheden: "Verhalen en herinneringen van de laatste echte schippers." Van de veertig hoofdstukken slaan er heel wat op stad en provincie Groningen.

Titel: Een spiegel der wetenschap
Auteurs: Zes schrijvende wetenschappers
Uitgever: Profiel Bedum
ISBN: 90.5294.220 X
Prijs: f 39,50
Bijzonderheden: Beschrijft de geschiedenis van het 200 jaar oude Koninklijk Natuurkundig Genootschap in Groningen.

Titel: Woelig Groningen
Auteur: Beno Hofman
Uitgever: Noordhoek Leeuwarden
Prijs: f 19,50 (rijk geïllustreerd)
Bijzonderheden: Verhalen uit het verleden van de stad Groningen

Titel: Groningen van alle tijden
 (deel 1: "In the picture")
Auteur: Beno Hofman
Uitgever: Noordhoek, Leeuwarden
Prijs: f 19,50 (120 pagina's, rijk geïllustreerd)
Bijzonderheden: Toont wat de Groningers de afgelopen eeuw tot meerdere eer en glorie van hun stad hebben bedacht en plaatst zo actuele Groninger onderwerpen op een populair-wetenschappelijke manier in historisch perspectief.

Joodse families in Winsum in de 19^e eeuw

Tijdens Koning Willem I

In november 1813 waren de Nederlanden weer onafhankelijk. De Franse troepen trokken zich uit het noorden op Utrecht terug en de zoon van stadhouder Willem V landde vanuit Engeland in Scheveningen. In de vestingstad Delfzijl bleef een Frans garnizoen achter, dat na een beleg door een in allerijl opgerichte landstorm van Groningers in mei 1884 verdween.¹ Toen brak ook in Noord-Groningen de nieuwe tijd aan. Willem Frederik kreeg de titel Soeverein Vorst over de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en werd in 1815 Koning Willem I.

Een Israëlitisch kerkgenootschap

“Zijn vaderlijk-autoritair bestuur bleek voor de joden een zege” zegt Mozes Heiman Gans in zijn Memorboek.² De nieuwe vorst beschouwde de joden als een kerkgenootschap en niet als een aparte ‘Joodse Natie’. Willem I was slagvaardig. Al in februari 1814 nam hij het Soeverein Besluit tot oprichting van een Israëlitisch kerkgenootschap en bepaalde dat: “Slechts zij die de joodse geloofsovertuiging deelden en uit vrije wil waren toegetreden, lid waren”. Om het verband tussen de Joodse Gemeenten te bewaren werd een consulterende commissie ingesteld, die in 1817 de formele status kreeg van ‘Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten’. De (joodse) leden werden door de Koning benoemd.³ De Joodse Kerk bleef onder gezag van een Minister, de Minister voor de zaken van de Hervormde en andere erediensten. De Hoofdcommissie werd om het in hedendaagse woorden te zeggen adviesorgaan van de overheid en raad van toezicht over de Joodse Gemeenten, die formeel hun zelfstandigheid behielden. In 1815 werd een begin gemaakt met een regionale kerkelijke indeling die in 1921 werd voltooid. In een Algemeen Reglement werd het kerkelijk leven binnen de gemeenten vastgelegd. Dit reglement behandelt zowel de eredienst als het onderwijs, de armenzorg en het begraven worden. Organisatorisch werden veertien ressorten met ieder één hoofd-

synagoge ingesteld, onderverdeeld in ringen met een ringsynagoge. De bestuurders van een Hoofdsynagoge kregen de titel van Parnassijn. De geestelijk leider van de Hoofdsynagoge, Opperrabbin genoemd, waakte over het gehele ressort. Een rabbin was niet zo maar een functie, het was een levenstaak, een roeping die omschreven werd met: ‘het onderwijzen, vermanen, waarnemen van de plechtigheden van de godsdienst en de tucht in de gemeente’. De in het reglement omschreven taken waren onder meer: het nemen van godsdienstige beslissingen, toezicht op de kerkelijke huwelijken en het examineren van sjochets (ritueel slachters). De rabbin ontving een (karig) salaris dat door de Joodse Gemeenten in zijn ressort moest worden opgebracht.

Winsum ringsynagoge

Een van de ressorten bestreek de provincie Groningen, met een Hoofdsynagoge in de stad. De provincie was verdeeld in negen ringen, met in iedere ring een ringsynagoge. Winsum was het centrum van een van de ringen. Door de keuze van Winsum blijkt dat de Hoofdcommissie voortbouwde op de bestaande situatie. De Joodse Gemeente Obergum had zich immers onder Lodewijk Napoleon in 1809 reeds opgegeven. Leek en Appingedam waren de twee andere in het noorden van Groningen aangewezen ringsynagoges. De Joodse Gemeente Leek strekte zich oostelijk uit tot Ezinge en Ganwerd. De ringsynagoge Appingedam kreeg een bijkerk in Uithuizen, waartoe Usquert behoorde.

Het dorp Winsum werd het joodse centrum voor joden in Noordwest Groningen, van Adorp tot Zoutkamp. De ringsynagoge omvatte ook plaatsen als Onderdendam, Bedum, Baflo, Eenrum, Warffum, Leens, Ulrum en Kloosterburen. Alhoewel veel joden beroepshalve op pad waren en veelvuldig afstanden moesten afleggen, lijkt het onwaarschijnlijk dat mensen uit de ring vaak naar Winsum kwamen om een kerkelijke samenkomst, een bidvergadering, bij te wonen. Baflo en Adorp en wellicht Eenrum lijken nog te overbruggen loopafstanden, maar voor dorpen als Bedum en Ulrum is de afstand tot Winsum te groot.

In het boek over het Groninger Westerkwartier⁴, staan uitwerkingen van het Algemeen Reglement van 1821. Leden van een Joodse Gemeente, in het spraakgebruik kille genoemd, werden onderscheiden in geïmmatriculeerden en congreganten, een onderscheid dat lijkt op leden en donateurs. De eerste groepering had een inkoopsom betaald van minimaal 12 en maximaal 75 gulden. Zij konden als bestuurslid worden gekozen en hadden stemrecht. Ook hadden ze voorrang bij het vervullen van ceremonies in de synagoge en van ereposten in de gemeente. Deze leden hadden bovendien recht op een vrije en gedistingeerde plaats op de begraafplaats alsook op een vaste bedeling bij onvermogen. Congreganten waren wel volwaardige leden, maar hadden in het reilen en zeilen van een gemeentelijk leven niets in te brengen.

ויוצא את בן הכתר ויהי עליו את הנזר ואת העדות וימלכו אתו

וימשהו ויזכרו ויאמרו יהי המלך
 מלכים ב יא פ יב

ויהללם דוד אשון זה חסמו
 לפק

יה נעשה ע"י יד תנועות ויתל וסני תנועות
 זה תשעה עשר שנים יושב כסה פני תכל עד פל מלכי ארץ ישרי לכב כל אהובי
 כל העם כמו מספר גדול היה ביש דאל באו לשון נאות עריץ דם על ערפי
 נפשה ארצנו בחרת ארץ כגן האל הכו תגסרות לא יועיל לו הון וכל כספו
 לשקר מרישעת איש משחית מלך ושר הפילו באנאפארט כסאו בלחני ברוך
 אך אתה זרש ארצנו החובב ברית עמים
 כסאך דור ודור האל יסך לך באברתו
 על שחל ופתח תדרך תרמס הכפיד בעברתו
 כן בנה פסוק גם יעליו לעולמים
 נעשה ע"י ח"ס כינגר באמטרק

Lofdicht van Heiman Binger, overgenomen van reproductie in 'De Joodsche Prins' 1920. De hebreuwse tekst is uit Koningen 11:12 "toen bracht hij de zoon van de koning naar buiten, zette hem de kroon op en gaf hem de wetsvoorschriften. Zo maakten ze hem koning, zalfden hem, klaptten in de handen en riepen Leve de Koning".

Funcities in een Joodse Gemeente

De (onbetaalde) bestuursfuncities in een Joodse Gemeente waren landelijk voorgeschreven. Een bestuur moest minimaal bestaan uit twee bestuurders, manhigim genoemd. De manhig-opzichter was voorzitter en hield toezicht op de Joodse Gemeente en de manhig-penningmeester beheerde de financiën en regelde de armenzorg. Manhigim waren gelijk in rang, moesten gekozen

worden uit de groepering die het meeste bijdroeg aan de financiën van de gemeente, ouder dan twintig jaar zijn en Nederlands kunnen schrijven. Opmerkelijk is het voorschrift voor het geldbeheer. Kasgelden zouden in een geldkist met twee sloten moeten worden bewaard, waarvan iedere bestuurder één sleutel kreeg. Facultatief was de uitbreiding van het bestuur met een derde man, ouderling genoemd, die een manhig kon vervangen en assistentie kon verlenen.

Een bestuurslid werd plaatselijk gekozen en had drie jaar zitting. Een benoeming had het fiat nodig van 'Den Haag', waar de Hoofdcommissie zetelde. De historicus Van Klinken⁶ vermeldt dat een bestuursvoordracht van een Joodse Gemeente besproken werd in een ressortvergadering in Groningen. Daarna werd een voorstel tot benoeming met een advies naar de Hoofdcommissie gezonden, die het voorstel fiatteerde. Zo'n handelwijze is niet te rijmen met de autonomie van een Joodse Gemeente. Anderzijds was het een waarborg dat de hooggevaardeerde tradities niet in verval zouden raken door onkunde of onwetendheid of door de waan van de dag.

Naast de funcities van bestuurders kende een Joodse Gemeente ook een aantal andere funcities. Zo was er sprake van een lokale geestelijk leider, rebbe of rabbijn genoemd, een voorzanger aangeduid als chazan en een ritueel slachter met de benaming sjouchet. Als er een (huis)synagoge was bestond ook een functie van koster, de sjammas. Veel belang hechtte men ook aan de functie van godsdienstonderwijzer. De funcities in kleine joodse gemeenten werden noodgedwongen vaak gecombineerd, maar desondanks zal het heel wat hoofdbreken gekost hebben om al die funcities te vervullen.

Situatie in de ring Winsum

Er zijn cijfers beschikbaar van het aantal woonachtige joden in de ring Winsum in 1815. Ze zijn afkomstig uit het rijksarchief.⁶ Ter vergelijking worden de cijfers van 1809 herhaald.

Aantal joden in Ring Winsum	1809	1815
Adorp	6	-
Baflo	6	7
Bedum	3	13
Eenrum	20	22
Kloosterburen	0	0
Leens	10	9
Ulrum	8	13
Warffum	-	9
Winsum	11	24
Totaal	64	97

Met betrekking tot de getallen in de tabel kunnen we een aantal opmerkingen maken. Om te beginnen zijn deze cijfers afkomstig van volkstellingen en verschillen ze van de cijfers van de Burgerlijke Stand (een bevolkingsregister werd er toen nog niet bijgehouden). Zo zijn de getallen van Adorp in 1809 en Bedum in 1815 niet te achterhalen en ook ten aanzien van Winsum is er een afwijking. Zo werden er in de Burgerlijke Stand in 1815 totaal 31 personen gevonden. Het tijdstip van registratie zal wellicht het verschil kunnen verklaren. De cijfers van de tabel volgend, was er een sterke groei in Bedum, Ulrum en Winsum

te constateren, kwamen er joden in Warffum wonen en verdwenen ze uit Adorp. De relatief grote joodse gemeenschap in Eenrum bleef constant.

De joodse families in Winsum

De joodse bevolking van Winsum bestond in 1810 uit vijf gezinnen en telde tezamen elf personen. Joodse gezinshoofden waren toen Izaäk Marcus van Berg (56) en zijn schoonzoon Izaäk Berends de Jonge (26), Izaäk Nathans de Vries (52), Elias Oeser (53) en Levie Lazarus de Vries (50). De groei in de volgende jaren is bijna geheel toe te schrijven aan het toegenomen kindertal:

- In 1814 kwam Benjamin Izaäks van Berg na tien jaar afwezigheid terug naar Obergum. Benjamin Izaäk van Berg was na het overlijden van zijn vrouw Jutje Freerks met zijn dochtertje Mendeltje naar Groningen verhuisd. In 1805 was hij in Groningen hertrouwd met de 23-jarige Marchien Mozes Lovenstein. Uit Benjamin's tweede huwelijk werden in Groningen vijf kinderen geboren: Mozes in 1806, Meijer in 1808, Saartje in 1810, Lea in 1811 en Goltje in 1813. Alle kinderen hadden zoals gebruikelijk de tweede voornaam Benjamins, verwijzend naar de voornaam van hun vader. In Obergum werd het gezin nog uitgebreid met Rachel in 1814, Marcus in 1816 en Geertje in 1818. Daarna is het gezin blijkbaar verhuisd, want de jongste kinderen Roossien en Anna werden in 1820 en 1822 in Winsum geboren. Anna werd overigens slechts drie maanden oud.

- De familie Izaäk Nathans de Vries, die al sinds 1797 in Winsum woonde, had in 1810 gezinsuitbreiding gekregen door de geboorte van een zoontje Haiman Izaäk; het jongetje werd maar zes jaar oud. Ook een in 1814 geboren zoontje Jakob Izaäks overleed op jonge leeftijd in 1819.

- Elias Oeser en zijn vrouw Rachel Levie die in 1802 naar Winsum waren gekomen, kregen drie kinderen. Hun eerste zoontje Oeser Elias werd in 1812 geboren. Een dochtertje Eva Elias volgde in 1814 en een zoontje Filip Elias completeerde in 1816 het gezin. De jonge kinderen verloren hun vader al vroeg. Elias Oeser overleed in 1818 op 61-jarige leeftijd.

- Op 8 juli 1820 hertrouwde zijn weduwe Rachel Philippus Levie (35) met Emanuel Levie Garson (51), geboren in Oostenrijk en afkomstig uit Grijskerk. Zijn beroepen waren godsdienstleraar en koopman. Het gezin met drie jonge kinderen werd uitgebreid met Frouwke (1821), Bettje (1823) en Emanuel (1825). Bettje Garson overleed, een half jaar oud, in 1824 en in 1827 overleed Oeser Elias op 14-jarige leeftijd.

- Het gezin van Levie Lazarus de Vries bestaande uit man, vrouw en vier meisjes, kreeg in 1812 een zoontje Samuel Levie en later in 1818 een zoontje Lazarus Levie. De oudste dochter Ester Levies (19) trouwde in 1820 met ene Eliazer Josephs de Haan (29), ook godsdienstleraar van beroep. Zij vertrokken in 1822 naar Ezinge.

Bij deze opsomming zijn enkele kanttekeningen te maken. Allereerst betreft het de kindersterfte. Bijna ieder gezin kreeg er mee te maken; het was voor die tijd een algemeen verschijnsel. Vervolgens worden twee nieuwe achternamen Garson en De Haan vermeld. De naam Garson zal later meer worden genoemd. De naam De Haan is met het vertrek van het gezinnetje in 1822 naar elders uit het beeld verdwenen. Zoals ik in een vorig artikel vertelde heeft deze opsomming niet volledig te zijn, omdat de Burgerlijke Stand verhuizingen niet registreerde. In september 2000 is het langverwachte deel 8 van de Mr. J.H. de Vey Mestdagh Stichting verschenen over de Joodse Gemeen-

schappen in Noordwest Groningen.⁷ Daaruit ontleen ik enkele wetenswaardigheden. Met betrekking tot dit onderwerp kunnen twee namen van volwassen mannen aan de joodse bevolking van Winsum worden toegevoegd. De eerder genoemde Eliazer J. de Haan was godsdienstleraar. Hij kreeg van de Schout van Winsum in 1820 een verklaring dat hij zich in armoedige omstandigheden bevond en daarom 'voor de armen' kon trouwen. De historicus Van der Berg vermoedt dat hij al enkele jaren in Winsum woonde.⁸ Een brief gedateerd 4 februari 1817 van de Joodse Gemeente Winsum aan de Hoofdcommissie in Den Haag wordt getekend door ene I. Goldsmit.⁹

Leden van de Israelitische Gemeente Winsum

We mogen veronderstellen dat van de 97 joodse inwoners van de ring Winsum ongeveer 15 tot 20 'meerderjarige' joodse mannen waren; theoretisch voldoende om wekelijks en bij bijzondere gelegenheden kerkelijke samenkomsten te houden. Praktisch mag verondersteld worden dat alleen de Baflo-ers aan een kerkdienst in Winsum deelnamen. Op zoek naar het vroegste jaar waarin wekelijks een joodse kerkdienst mogelijk was, kom ik uit op het jaar 1817.

Deelnemers waren:

- Hartog Benjamins van Zanten,	Baflo	71 jaar,
overleed in 1819		
- Izaak Marcus van Berg,		63 jaar
- Elias Oeser,		60 jaar,
overleed in 1818		
- Levie Lazarus de Vries,		57 jaar
- Izaak Nathan de Vries,		53 jaar
- Benjamin Izaak de Vries,		42 jaar
- Izaak Berends de Jonge,		34 jaar
- Eliazer Joseph de Haan,		27 jaar
- Levi Abrahams van Hoorn,	Baflo	26 jaar
- Comprecht Izaäks de Vries		19 jaar
- I. Goldsmit		

De kerkdiensten konden ook in de volgende jaren doorgaan, want Nathan Izaäk de Vries en Mozes Benjamins van Berg werden in 1819 dertien jaar.

Bestuurders van de Israelitische Gemeente Winsum

De namen van de bestuurders van de Joodse Gemeente Winsum zijn inmiddels bekend.¹⁰ In de jaren 1816-1820 was Izaäk M. van Berg, manhig-opzichter en Izaäk. N. de Vries, manhig-penningmeester. Ouderling was Izaäk B. de Jonge. Het is opvallend dat er in die jaren alleen inwoners van Winsum in het bestuur zaten. Zoals eerder opgemerkt behoorden de manhighim tot de rijkeren, terwijl de ouderling eventueel uit de congregantengroep mocht komen. In het boek 'Winsum, gedenkboek 1982' is een kohierlijst gepubliceerd van gemeentelijke belastingaanslagen, een voorloper van de inkomstenbelasting, over 1810. Daarop komen slechts twee joodse namen voor, te weten Izaäk Nathans de Vries, pachter van twee heemsteden, koopman, aanslag 5 gulden en Izaäk Marcus van Berg, vleeschhouwer, pachter erf, aanslag 4 gulden. Waarom de andere 'gezinshoofden' niet zijn vermeld is onduidelijk, temeer daar in de lijst ook onvermogenen zijn opgenomen.

Het reglement van de Israelitische Gemeente

Het huishoudelijk reglement voor de ringsynagoge van een Israelitische Gemeente Winsum is bewaard gebleven en gepubliceerd.¹¹ In veertien artikelen worden regels gesteld. Merkwaar-

dig is het feit dat in de helft van de artikelen aan het verzuim van plichten een geldbedrag gekoppeld is. Enkele artikelen wil ik u niet onthouden:

- Artikel 2. Er mag niemand boven de 13 jaren oud in de Kerk verschijnen met muilen, klompen, pantoffels of afgetredene schoenen ook in de Kerk gen tabak in de mond hebben met gen wambuis of kort jaquet in de Kerk zijn of met eenig onordentelijke kledergie of zal dadelijk de Kerk uitgezet worden.
- Artikel 8. Geen ongehuwde en geen vreemde mag tZeegan hebben (voor het zeggen hebben).
- Artikel 10. Indien iemand der gemeente ziek mogte zijn en wakers daarbij noodzakelijk zijn zal er door nommers uit een bus worden getrokken wie der gemeente daarbij zal dienen te waken. 't Trekken der nommers zal door de manhigim geschieden. Diegeen die de beurt treft niet tehuis mogte zijn zal deszelfs vrouw iemand in zijn plaats stellen of de manhigim stellen iemand in deszelfs plaats, tegen een te bepalen uitkoop.
- Artikel 12. Wanneer een lijk ter aarde is besteld en er zeven achtereenvolgende dagen eere dienst in het sterfhuis moet gedaan worden zullen alle manspersonen boven de dertien jaren oud 's morgens en 's avonds dien te komen op aanzegging van de koster, kunnende men een vreemde in deszelfs plaats stellen.
- Artikel 14. Niemand zal vermogen de Kerk te verlaten voordat de geheele godsdienst is geëindigd bij de boete van drie stuivers tenzij er nog tien manspersonen boven de dertien jaar oud in de Kerk aanwezig zijn.

Rivaliteit met Eenrum

Een aantal onderwerpen die in de vergaderingen van de Hoofdcommissie aan de orde kwamen zijn bekend. Ik noem er enkele omdat deze Hoofdcommissie later ook besluiten heeft genomen, die van directe invloed waren op de Joodse Gemeente Winsum. Zo werden er klachten voorgelegd over te vroeg begraven, over voorzangers en besnijders, over het recht de sjofar te blazen op nieuwjaarsdag en andere zaken, in onze ogen futiliteiten. De Hoofdcommissie probeerde zoveel mogelijk te bemiddelen. Principieel wees men echter zaken af, die het bestaan van een gemeente in gevaar zouden kunnen brengen. Een van de verboden was het houden van bidvergaderingen (ook wel minjan genoemd) buiten de officieel door een Joodse Gemeente vastgestelde bijeenkomsten. Er waren verschillende redenen voor zoals een ander tijdstip, een kortere dienst, een bijzondere gelegenheid, maar ook ijdelheid. In vele gevallen werden deze verzoeken, als ze aan de Hoofdcommissie werden voorgelegd afgewezen, want men vreesde het uiteenvallen van een gemeente en door het gemis aan kerkelijke bijdragen financiële tekorten.

De jonge Israëlitische Gemeente Winsum voelde zich in 1817 bedreigd toen men ook in Eenrum kerkelijke bidvergaderingen ging houden.⁶ Men nam contact op met de Hoofdcommissie omdat het aantal 'meerderjarige kerkgangsters' in Winsum onder de tien zou kunnen dalen. Deze vroeg de Parnassijns in Groningen om advies. Het bestuur van het ressort oordeelde dat het voor Eenrummers onmogelijk was om naar Winsum te komen. Voor het bijwonen van een Sabbatsdienst zouden ze al op vrijdag van huis moeten gaan en pas na Sabbat kunnen terugkeren. Anderzijds bepaalde de Parnassijns ook dat Winsum geen schade zou mogen lijden en om die reden werd er dan ook bepaald dat Bafloërs niet naar Eenrum ter kerke mochten. Bovendien moest er een schadevergoeding betaald worden voor het door Winsum te lijden inkomensverlies. De Hoofdcommissie nam

het oordeel over en besliste conform. Eenrum is overigens nimmer een kerkelijke gemeente geworden.

Ten slotte

Het instellen van een ringsynagoge in 1816 is voor driekwart van de joodse bevolking in Noordwest Groningen een papieren kwestie geweest. De afstanden van Bedum, Warffum, Leens en Ulrum naar Winsum waren te ver om van een echte joodse kerkgemeenschap te kunnen spreken. Sinds 1809 kon men bij speciale gelegenheden in Winsum terecht voor een kerkelijke samenkomst. Vóór 1809 moest de joodse plattelandsbevolking uit Noordwest Groningen voor een joodse eredienst naar de stad Groningen of de verder en minder centraal gelegen plaatsen Leek en Appingedam. In ieder geval kon men altijd naar Groningen, waar al sinds 1733 een door het stadsbestuur goedgekeurde huissynagoge was bij de bankier Mozes Goldsmit. Men mag aannemen dat bij een bezoek aan Groningen ook de synagoge werd bezocht. Zeker zal dit gebeurd zijn bij de vrijmarkt in september, waar kooplieden, dus ook joden van heinde en verre, hun goederen inbrachten.

De aanwijzing van Winsum als ringsynagoge hield niet in, dat onmiddellijk aanstalten werd gemaakt een joods kerkje te bouwen. In 1816 en latere jaren werden de bidvergaderingen waarschijnlijk in het huis van een van de deelnemers gehouden. De huizen van Izaäk N. de Vries en Izaäk Marcus van Berg kwamen daarvoor, gezien de welvaart van de bezitters, het meest in aanmerking. Het is waarschijnlijk dat men toen al een huissynagoge had, dat wil zeggen een vaste kamer in een woonhuis die specifiek voor de kerkdiensten was bestemd.

■ Jan Regtien

- 1 *De Frans Tijd in Ubbega, 1795-1825, Ir. J.G. Bakker, 200, pagina 54*
- 2 *Memorboek, Platenatlas in het leven der joden in Nederland, van de middeleeuwen tot 1940*
- 3 *Tijdschrift Studia Rosenthaliana, januari 1971, D.S. van Zuiden, pagina 188*
- 4 *'de Joodse gemeenschap in het Groninger Westerkwartier, Peize en Roden', Dr. G. J. van Klinken, 1985, pagina 49*
- 5 *idem, pagina 50*
- 6 *catalogus bij de tentoonstelling 'Joden in Groningen', het rijksarchief in 1971, pagina 43 ev.*
- 7 *De Joodse gemeenschappen in Noordwest-Groningen, 1751-1947, C.A. van der Berg, 2000*
- 8 *idem, pagina 28*
- 9 *idem, pagina 66*
- 10 *idem, pagina 69*
- 6 *idem, pagina's 14 en 66*

Gebouwen & Fragmenten

De Werkgroep Gebouwen & Fragmenten is tweeledig en dat is helaas niet overdrachtelijk bedoeld ... de werkgroep telt namelijk slechts twee leden. Als het aan die twee ligt dat in de nabije toekomst veranderen, want er is werk te over en in een historische vereniging die inmiddels meer dan tweehonderd leden telt zijn vast en zeker meer belangstellenden te vinden die de werkgroep willen versterken. Winsum biedt namelijk een keur aan monumenten en monumentale fragmenten die alle aandacht meer dan waard zijn. In gesprek met Anton Rinzema en Jacob Veltman kijken we terug op de werkgroepactiviteiten tot nog toe, praten we over de plannen voor de nabije toekomst en de mogelijkheden voor ondersteuning vanuit het bestuur. 'En passant' hebben we het ook nog over de geslaagde rondleidingen tijdens de Open Monumentendag op 8 september jl. en tot slot heeft de werkgroep een dringende oproep voor de lezers van dit blad!

Hoe is de werkgroep begonnen?

Anton: Na de oprichting van onze vereniging en een eerste inventarisatieronde door het bestuur is er in 1996 een bijeenkomst georganiseerd met een aantal belangstellenden. Restauratiedeskundige en bestuurslid Berend Raangs was bij die start aanwezig, maar beschikte in die periode over te weinig vrije tijd om de activiteiten van de werkgroep te begeleiden. En na een korte periode bleek eigenlijk al dat er bij dit werk wel degelijk voldoende deskundigheid beschikbaar moet zijn. Zo zijn de activiteiten van de toenmalige werkgroep min of meer stilgevallen tot ik in het najaar van 1999 werd opgebeld door Jacob naar aanleiding van een artikelje in het Infobulletin, waarin ik stond genoemd als contactpersoon voor deze werkgroep.

Jacob: Vanaf die tijd werken we in onze schaarse vrije tijd samen aan het in kaart brengen van de vele bouwkundig interessante oude gebouwen en bouwfragmenten van Winsum. Met Jacques Tersteeg hebben we het er wel eens over gehad of we ons werk niet konden combineren met dat van de werkgroep Kloostergeschiedenis omdat wij ons ook proberen te richten op de bouwstructuur van Winsum en daarin speelt die kloostergeschiedenis natuurlijk een belangrijke rol.

Anton: Maar om de werkgroepactiviteiten nieuw leven in te blazen heeft er binnen het bestuur ook wel eens een plan gecirculeerd, waarbij de werkgroep Kloostergeschiedenis en de werkgroep Kerkhoven zouden kunnen samengaan in één werkgroep Kerkgeschiedenis. Voor beide opties is wel wat te zeggen, maar daar moeten we het komende jaar nog maar eens over spreken met elkaar.

Wie maken er deel uit van de werkgroep?

Anton: Er is nog wel ergens een oud lijstje van de leden waar we mee gestart zijn, maar dat zou ik zo niet uit mijn hoofd weten. Na de herstart heeft Lida Bos nog een tijd meegedraaid in de werkgroep, maar door tijdgebrek is zij ermee gestopt. Zelf heb ik mij destijds voor deze werkgroep aangemeld vanuit mijn algemene historische belangstelling. Ik ben historicus en zit inmiddels ook in het bestuur van onze vereniging, maar van bouwhistorie heb ik niet echt verstand. Ik vind het wel prachtig

om oude gebouwen te bekijken, ook als ze niet echt puntgaaf zijn. Ik vind het bijvoorbeeld ook interessant om de diverse stadia van verbouw te ontdekken en ik ben heel blij als iemand me precies kan vertellen ... dat raampje is nou typisch 17^e eeuws en dat kozijn komt uit de late middeleeuwen. Op die manier heb ik de afgelopen jaren al heel wat bijgeleerd en al doende hoop ik zo de komende tijd nog meer bouwkundige kennis op te doen.

Jacob: Ik heb wel een bouwkundige achtergrond, maar eigenlijk ben ik van jongs af aan al geïnteresseerd, met name in de oudste stenen gebouwen en vooral die in de provincie Groningen. Mijn belangstelling gaat vooral uit naar de gewone gebouwen, woonhuizen en steenhuizen. In monumenten als kerken en bijvoorbeeld molens ben ik op zich wat minder geïnteresseerd. Net als bij Anton gaat het bij mij ook vooral om de bouwgeschiedenis van die gebouwen, maar ook om allerlei bouwfragmenten en natuurlijk om het vinden van sporen voor reconstructie.

Wat is er tot nog toe tot stand gekomen?

Anton: Ik heb de minuutplannen uit 1828 vergeleken met de tegenwoordige kadastrale kaart en met rood aangegeven waar nog muren staan die er in 1828 mogelijk ook al stonden, maar ik moet dat verder nog in detail nagaan. We proberen ons op die manier een beeld te vormen over de oorspronkelijke structuur van Winsum.

Jacob: Volgens een theorie van Laurens Hacquebord is er een deel van de wierde van Winsum afgeslagen en zou Winsum van oorsprong een bouwwijze gekend hebben die meer lijkt op die van Appingedam. Hacquebord heeft daarover een verhaal geschreven in het Winsums gedenkboek uit 1982. Die theorie komt er op neer dat de bochten in het Winsumerdiep door de uithollende kracht van het water in de loop der jaren zijn verscherpt. Mogelijk zou het diep parallel hebben gelopen aan de Oosterstraat in Obergum aan de noordkant en een andere weg aan de zuidkant, waarvan het van oost naar west lopende stukje Hoofdstraat-Winsum het laatste restant zou zijn. In het boek 'Boeren en bunders' van Lugtenborg is een kadastrale kaart opgenomen van Winsum uit het begin van de 19^e eeuw, waarbij de Havenstraat de 'Nieuwe Weg' wordt genoemd. Dat kan er op duiden dat er voorheen een oude weg is geweest die inmiddels in het water was verdwenen. Dus ook dat zou een aanwijzing kunnen zijn en misschien werpt ook het recente bodemonderzoek dat is uitgevoerd in het kader van de restauratie van de kades aan het Winsumerdiep nog nieuw licht op deze theorie. Die zoektocht naar de oorspronkelijke structuur van Winsum heeft natuurlijk ook alles te maken met de ligging van het klooster. Maar daarover is ook niets met zekerheid te zeggen. Naast dat structuuronderzoek heb ik me de afgelopen jaren ook bezig gehouden met het op foto vastleggen van allerlei historische bouwfragmenten. Eigenlijk zou je als werkgroep de doelstelling moeten hebben om alles wat in Winsum verdwijnt of tijdelijk zichtbaar wordt te beschrijven en op foto vast te leggen, maar daar kunnen we nog wel wat extra hulp bij gebruiken. Dit voorjaar heb ik dat bijvoorbeeld gedaan bij het pand van Elzin-

Schets van Jacob Veltman waarop de mogelijke loop van het Winsumerdiep is te zien in de periode waarin de bochten in de natuurlijke waterstroom (meanders) minder scherp waren.

ga op de hoek van de Hoofdstraat en de Havenstraat. Namens de werkgroep heb ik trouwens ook twee artikelen geschreven over Sijboltsheerd en Oldenzijl, die zijn inmiddels in dit blad gepubliceerd.

Hoe zou de werkgroep er idealiter uit moeten zien?

Anton: Meer leden en meer tijd, daarbij is belangstelling eigenlijk belangrijker dan kennis ... kennis doe je gaande weg ook wel op. Je leert van elkaar en je kunt elkaar stimuleren. Ik heb er zelf in ieder geval al heel wat bij geleerd en kijk nu met veel meer belangstelling naar dingen waar ik vroeger zo aan voorbij liep.

Jacob: Eigenlijk is archiefonderzoek ook een belangrijke bron bij bouwkundig onderzoek, minstens zo belangrijk als het onderzoek ter plekke. Dat is wel een beetje specialistisch werk en er gaat veel tijd in zitten, maar je kunt het wel leren en het werk wordt er alleen maar leuker van als je zo vanuit verschillende onderzoeksbronnen de puzzelstukjes bij elkaar brengt. Wat extra mankracht op dat gebied zouden we in onze werkgroep goed kunnen gebruiken. Nu komen we door tijdgebrek maar twee of drie keer per jaar bij elkaar, maar eigenlijk zou je met zo'n werkgroep aldoor even samen een kijkje moeten gaan nemen als er zich een gelegenheid voordoet bij afbraak, verbouw of restauratie. En over idealen gesproken ... eigenlijk zouden we wel eens een kijkje willen nemen achter alle mogelijke gevels en pleisterwerk, want vanaf de straatkant is lang niet alles waarneembaar. Maar helaas ... toegankelijkheid is voor ons werk vaak een groot probleem.

Waar gaan jullie je de komende tijd op richten?

Jacob: We gaan natuurlijk verder met ons onderzoek naar de oorspronkelijke structuur van Winsum en er zijn ook nog een aantal gevels waar ik binnenkort wel eens een kijkje achter wil nemen. Bijvoorbeeld de achtergevel van bakkerij Kloosterhof kan heel interessant zijn en de molenaarswoning bij De Ster. Dat is een Oldambtster type van zo'n 150 jaar oud, maar naar de indeling te oordelen kan dat van oorsprong een heel oud gebouw zijn.

Hoe zou het bestuur jullie activiteiten kunnen ondersteunen?

Jacob: Het bestuur kan ons in ieder geval ondersteunen bij het

oproepen en enthousiasmeren van nieuwe leden voor onze werkgroep. We kunnen er een aantal mensen bij gebruiken en we zouden ook hulp kunnen gebruiken bij het leggen van contacten met andere historische verenigingen, die met hetzelfde werk bezig zijn. Want het onderzoek naar de bouwgeschiedenis in Baflo, Leens of bijvoorbeeld Ezinge is natuurlijk identiek aan dat van Winsum. Daarnaast zou je als vereniging misschien ook een collectie kunnen aanleggen van bouwfragmenten. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de kloostermoppen die vrij zijn gekomen bij het pand van Elzinga. Maar daar heb je wel opslagruimte voor nodig, net als voor het materiaal van de werkgroep Archeologie, die een klein depot heeft in De Blauwe Schuit.

Hoe waren de ervaringen tijdens Open Monumentendag?

Jacob: Open Monumentendag wordt georganiseerd door de gemeente Winsum, dit jaar in samenwerking met onze vereniging. Het thema was namelijk 'Huis en Haard' en Winsum staat natuurlijk vol met allerlei prachtige woonhuismonumenten, waarover je allerlei interessante details kunt vertellen. De inhoudelijke voorbereiding van de dag is grotendeels door Jacques Tersteeg gedaan. Hij heeft speciaal daarvoor ook een boekje samengesteld met een algemene beschrijving van de geschiedenis van Winsum. Ik heb samen met Jacques uitgezocht welke panden we in de rondleiding zouden opnemen. Tijdens de rondleiding nam Jacques steeds het algemene deel voor zijn rekening en ik gaf uitleg over de bouwkundige details. We hebben twee rondleidingen gehouden met elk zo'n 25 deelnemers ... veel nieuwe gezichten naar mijn idee en ondanks de enorme plensbuien waren de reacties zeer positief, maar we kwamen natuurlijk wel overal tijd te kort.

Anton: Ik had de tweede rondleiding in Winsum graag willen meegaan, nadat ik eerst in de stad een deel van het programma van Open Monumentendag had bijgewoond. Helaas liep de bus-tocht rond de stad uit en was ik te laat in Winsum terug. Jammer, want ik vond het heel leuk dat de gemeente er voor het eerst voor heeft gekozen om de monumenten in Winsum zelf centraal te stellen. Ik hoop dat zo iets in de toekomst vaker gebeurt, maar dat zal waarschijnlijk ook wel afhankelijk zijn van het gekozen thema. Zo is er vorig jaar bijvoorbeeld een boottocht georganiseerd over het Reitdiep met uitleg over de waterbouwkundige werken. Daar ben ik toen wel bij aanwezig geweest en dat was ook bijzonder interessant.

De werkgroep Gebouwen & Fragmenten is op zoek naar:

- nieuwe leden;
- (oude) foto's van interessante gebouwen en bouwdetails;
- tips van lezers over bouwactiviteiten en tijdelijk zichtbare fragmenten;
- materialen en fragmenten die mogelijk geschikt zijn voor expositie;
- alles wat maar kan bijdragen aan de onderzoeksactiviteiten van de werkgroep.

■ Anton Rinzema,
tel.: 0595-444593,
e-mail: jetske.anema@12move.nl
Jacob Veltman,
tel.: 0595-444882,
e-mail: jacob.veltman@hetnet.nl

■ Erna Bakker

Frederik Anthoon Nolle, arts en predikant

De meeste mensen in Winsum en Obergum kenden hem als 'Domie Nolle'. Hij was van 1934 tot 1947 predikant bij de Hervormde Gemeente van Obergum. In die periode heeft hij bijzonder veel gedaan op sociaal en cultureel gebied en was hij onder meer actief betrokken bij de jeugd van Winsum en Obergum.

Infobulletin Winshem

Een kleine gemeente dichtbij een universiteitsstad

F.A. Nolle werd op 22 januari 1905 in Dordrecht geboren. Al op jonge leeftijd wilde hij zijn leven in dienst stellen van de zending, maar toen hij de schoolbanken had verlaten moest hij meewerken in de kruidenierszaak van zijn vader. Daarna volgde de militaire dienst en zo kon Nolle pas op 21-jarige leeftijd beginnen aan het realiseren van zijn idealen. Hij volgde lessen aan het gymnasium in Dordrecht en slaagde twee jaar later voor het Staatsexamen. Direct daarna begon hij in Leiden met de studie theologie. Maar, student Nolle wilde niet dat zijn ouders alle studiekosten voor hun rekening namen en daarom gaf hij bijlessen. Voor een vakantie naar Rome ontbrak het reisgeld ... geen nood voor Nolle, dan maar op de fiets en stukjes schijven voor de krant over zijn belevenissen op de tocht naar het verre Zuiden.

Toen de theologische studie was volbracht zocht ds. Nolle naar een kleine gemeente dichtbij een universiteitsstad. Hij wilde nu aan een studie medicijnen beginnen, maar zonder dat het kerkenwerk daaronder lijden zou. Zo deed hij op 19 augustus 1935 zijn intrede in de Hervormde Kerk van Obergum, waar hij op diezelfde dag ook trouwde met Elfriede Marie Draxler. De gemeente heeft onder dit gelijktijdig student-zijn van ds. Nolle inderdaad nooit geleden, want de jonge dominee ondernam alle mogelijke activiteiten. Zo kwam er in die jaren een mandolineorkest 'Deo Juvente', een tamboers- en pijperscorps genaamd 'Jong Obergum' of 'Animato', kinderkoor 'De Zonnestraaltjes', een jongens-, vrouwen- en mannenvereniging en ... een bibliotheek. Bij veel van deze verenigingen was ds. Nolle enthousiast oprichter, leider of leraar. In 1937 waren er al zo'n 150 leden bij de muziek, het mandolineorkest telde in zijn glorie dagen zelfs een zestigtal leden.

Met de jeugd op vakantie

Ds. Nolle was een man met veel vrienden, maar uiteraard ook met tegenstanders. Eigenlijk was Nolle zijn tijd ver vooruit. Een oud-inwoner van Winsum weet te vertellen dat de actieve predikant bijvoorbeeld ook vakantieweken voor de jeugd organiseerde naar onder meer Nijverdal, Roden en Appelscha en zelfs een zeiltocht op een tjalk door Friesland. Alle activiteiten werden bekostigd uit vrijwillige bijdragen. Zo werd er een week voordat de groep kinderen met vakantie ging een rondgang door het dorp gemaakt met het Tambour- en Pijperscorps. Daarachter reed de bodewagen van Kajuter of Maring en ieder die wat geven wilde, deponeerde dat in de wagen. Vrijwel iedereen had in die tijd een volkstuintje en zodoende was de wagen na de rondgang vol met aardappelen, wortelen en koolsoorten. Ook liepen er bij de bodewagen collectanten mee, die bij de beter gesitueerden nog een aardige extra duit ophaalden. Er gingen telkens zo'n 80 tot 100 kinderen met begeleiding mee op vakantie.

Caleidoscoop van Droefheid en Vreugde

Op 1 april 1936 startte ds. Nolle met het kerkelijk maandblad 'Trouw'. De abonnementsprijs: ... "Liefde tot de Ned. Hervormde Kerk" ... Het dagblad Trouw ontleent zijn naam aan dit Obergumer krantje. Daarnaast schreef Nolle ook voor allerlei gelegenheden liederen, toneelstukken en declamatoria. Bovendien was hij leraar Hebreeuws in Assen en van september 1939 tot augustus 1941 was hij ook lid van de gemeenteraad van Winsum voor de Christelijk Historische Unie. Op 29 augustus van dat jaar werd de laatste raadsvergadering tijdens de Duitse bezetting gehouden want met ingang van 1 september 1941 werd de beruchte verordening 152/1941 van kracht, die inhield dat de werkzaamheden van alle gemeenteraden in Nederland waren opgeschort.

Kort na het einde van de oorlog, op 13 en 14 september 1945,

WINSUM
in Oorlog en Vrede
1940 - 1945

Caleidoscoop
van Droefheid en Vreugde

Eigendom van Ds. F. A. NOLLE
Alle rechten voorbehouden

LIJST DER MEDEWERKERS.

Heeren:	Dames:
F.d. van Bolhuis.	K. Bijsterveld.
Gez. van Bolhuis.	N. Corporaal.
D. Bootsman.	A. Bouwes.
A. Bruins.	P. Drewes—Willemsen.
K. Enter.	S. v. Dijk—Wendelaar.
J. Groeneveld Gzn.	Martha Harkema.
J. Groeneveld Hzn.	Litty Harkema.
J. Hiemstra.	D. Heinloa.
C. Hop.	J. Janse.
D. Jannenga.	B. Kooyenga.
E. Kamstra.	T. Leugs—Tuinman.
Jan Kamstra.	K. Medema.
A. Klaassens.	G. Mulder—Scheepstra.
B. Leugs.	Friedel Nolle.
A. Messchendorp.	Hanny Nolle.
W. Moedt.	K. Pater—Tuinman.
J. Müsschenga.	M. Poel—Pater.
E. Plagge.	P. Schaafsma.
J. Poel.	F. Veenstra.
E. Raangs.	D. Veenstra.
J. Schaafsma.	G. van der Velde—Prins.
Gerrit Jan Schulteboer.	
F. Schut.	
M. Siegers.	
I. Stoeper.	
J. Tuinman.	
J. van der Velde.	
W. van der Velde.	
Sybrand van de Vries.	
H. van Weerden.	
J. D. Wibben.	
Wieger Wormmeester.	
Jan Wijbergen.	

Muziekvereniging: DE BAZUIN.
Muziekvereniging: TRITON.
Gemengde Zangvereniging: UNI.
Mandoline Orkest der Ned. Herv. Gem. van Obergum.
Kinderkoor (samengesteld uit klassen der Openbare Lagere School; Gereformeerde School; Jeugdkoor der Ned. Herv. Gem. Obergum.

TEXT EN REGIE: F. A. NOLLE.
E. M. NOLLE—DRAXLER.

werd er in Winsum een omvangrijk spel opgevoerd getiteld 'Caleidoscoop van Droefheid en Vreugde'. Hierin werd in zang, voordracht en éénakters een terugblik gegeven op de oorlogsjaren 1940-1945 in Winsum en Obergum. Dit spel was geschreven door ds. Nolle en alle scholen en muziek- en zangverenigingen in Winsum werkten er aan mee, daarnaast waren er nog een vijftigtal individuele deelnemers. De revue werd opgevoerd in een feesttent op het sportveld aan de Schouwerzijsterweg en later werd de revue ook nog een aantal malen elders in de provincie met succes opgevoerd. In 1995 werd de Caleidoscoop ter gelegenheid van het vijftigjarig bevrijdingsfeest herdrukt en op 20 april van dat jaar werd het eerste exemplaar, in aanwezigheid van de familie Nolle, aangeboden aan burgemeester Dees van Winsum. De bevrijdingsrevue vermeldt onder andere het lied 'Bruggenbouw'. Dit naar aanleiding van het opblazen van de Boog in de meidagen van 1940. De tekst luidt als volgt:

*Wij hadden zoveel standen
Als weken door die afstand;
En bleven door die afstand
Vaak vreemden voor elkaar.
Geen opgeblazen bogen,
Geen strijd ad libitum.
Maar samen bruggen bouwen
In Winsum-Obergum.*

Geneesheer-directeur in Rantepao en Leiden

Ook tijdens de oorlogsjaren vervolgde ds. Nolle zijn medicijnenstudie aan de Rijksuniversiteit van Groningen. In 1942 legde hij het artsenexamen af en toen ook de oorlog in Nederlands Indië voorbij was, nam hij op 2 maart 1947 met zijn vrouw en vier dochters afscheid van Obergum, om naar Rantepao te gaan. In Rantepao werd hij geneesheer-directeur en zo

kon hij alsnog zijn ideaal in de zending verwezenlijken. Maar ook daar liet Obergum hem nog niet los. Elke week bracht hij de inwoners van Winsum en Obergum door middel van artikelen in de Noorder Nieuwsbode (uitgave van Mekel) op de hoogte van het werken en wonen in de Toradjalanden op Celebes. Maar in 1950 kwam dokter Nolle met zijn vrouw en inmiddels vijf dochters teleurgesteld naar Nederland terug, omdat zijn werk daar door de onafhankelijkheid van Indonesië op dat moment onmogelijk was geworden.

In Utrecht, waar de zesde dochter het levenslicht zag, begon hij met de specialisatie reumatologie en vervolgens met de studie voor internist. Tussentijds, in 1952, promoveerde hij op het proefschrift 'Arts en Predikant'. Na zijn functie als chef de clinique van de interne afdeling van het St. Antoniusziekenhuis in Utrecht volgde in 1956 zijn benoeming tot geneesheer-directeur van het Diaconessenhuis in Leiden. Daar realiseerde hij de bouw van een nieuw ziekenhuis. Vanaf 1962 ging dr. Nolle zich volledig wijden aan zijn internistenpraktijk tot hij op 2 oktober 1970, op 65-jarige leeftijd te Leiden overleed.

■ P. Noord

Bronnen:

- *Necrologie, samengesteld door de familie Nolle (1995) en opgenomen in de Wiekslag van 2 mei 1995;*
- *Nieuwsblad van het Noorden (Noorder rondblik), 20 maart 1980;*
- *Winsum gedenkboek 1982.*

De minuutplans van de gemeente Winsum van 1828

Aflevering VII: Boerderijen op 't Wildeveld (Sectie A) / VIIa: Baatje Borg

*In zes voorgaande afleveringen hebben wij
achtereenvolgens fragmenten uitgegeven van
de oudste minuutplans of kadastrale kaarten
van de gemeente Winsum: deze betroffen de
kom van Obergum, Winsum, Bellingweer,
Maarhuizen en Ranum, en de borgplaatsen
van Blauwborg en De Brake onder Obergum.
In deze (VIIa) en drie volgende bijdragen
(VIIb t/m VIId) zullen wij aandacht besteden
aan een viertal grote boerderijen op 't Wilde
Veld onder Maarhuizen, te weten Baatje Borg,
't Wildeveld, Schaphalsterheerd en*

Lutkehuisterheerd

De hierna uit te geven kaart van 'Bottje Borg' is een fragment van het tweede kaartblad van sectie A van de oude kadastrale gemeente Winsum.¹

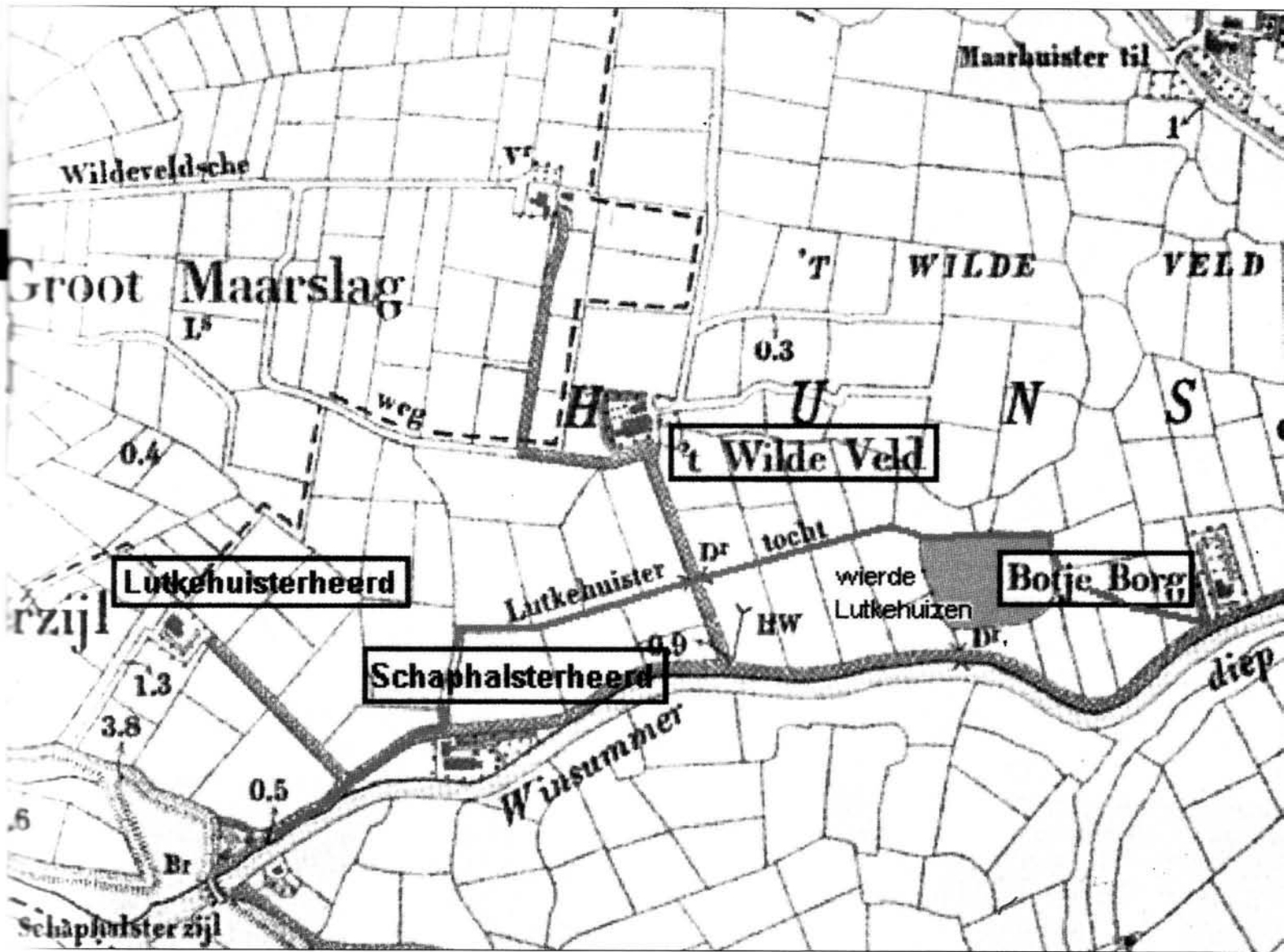
Sectie A vormde het meest noordwestelijke deel van de oude gemeente en draagt op de overzichtskaart de naam 'Maarhuizen'. De beide kaartbladen van A werden, zoals ook alle, eerder uitgegeven kaarten, vervaardigd door de landmeter 1e klas, R.B. Leggelo.

Aan de oostzijde grensde de sectie A aan sectie B (Obergum). De grens tussen sectie A en B werd daar gevormd door het Mensingeweersterloopdiep (Maarhuizerdiep) en de Zuidertocht. Aan de noordzijde grensde de sectie aan Eenrum. Daar bevond zich ook de merkwaardige uitstulping in de sectie- en gemeentegrens naar de beide boerderijen Ernstheem. De zuidgrens van sectie A was het Winsumerdiep, terwijl de westelijke sectiegrens, tevens gemeentegrens, van zuid naar noord verliep langs Schouwerzijl, Groot- en Klein Maarslag en Mensingeweer.

Op het kaartfragment van 'Bottje Borg' treft men op de splitsing van het Winsum(m)erdiep en Mensingeweersterloopdiep een tweetal 'Looptillen' aan. De eerste lag op de plaats van de huidige brug in de Schouwerzijlsterweg over het Mensingeweersterloopdiep. De tweede voerde direct hierna over het Winsumerdiep naar de zuidzijde, naar Schilligeham. Op het perceeltje aan de zuidzijde van het Winsumerdiep heeft nog geruime tijd een klein huisje gestaan, dat laatstelijk bewoond werd door de familie Terpstra.

Interessant is ook dat op het kaartfragment te zien is hoe de huidige Schouwerzijlsterweg onmiddellijk ten westen van Baatje Borg in noordwestelijke richting van het Winsumerdiep afboog. De weg, toentertijd 'Wildeveldsche weg' geheten, liep vervolgens langs de noordzijde van de afgegraven wierde Lutkehuizen, volgde dan de Lutkehuistertocht in westelijke richting om ter hoogte van de Schaphalsterheerd, na een haakse bocht naar het zuiden, weer het hedendaagse tracé van de Schouwerzijlsterweg te vervolgen in westelijke richting. Ter hoogte van boerderij 't Wildeveld boog een noordelijke tak van de Wildeveldsche weg van de Lutkehuistertocht af, richting 't Wildeveld en verder, west- en noordwaarts, naar Groot Maarslag (zie kaart 1).

Tenslotte willen wij er hier op wijzen dat in de loop der tijd een grote variatie waarneembaar is in de wijze waarop de naam van de huidige Baatje Borg wordt gespeld. Zo spelt de door Leggelo getekende kaart de naam als 'Bottje Borg' (zie kaart 2 en 3), terwijl in de OAT de naam verschijnt als 'Boltje Borg'. Het boven afgedrukte overzichtskaartje uit de Historische Atlas Groningen geeft 'Botje Borg'. Ons is niet bekend welke de achtergronden zijn die tot deze spellingvarianten hebben geleid. Ook dient de etymologie van de naam nog nader onderzocht.

Kaart 1. Vier boerderijen op 't Wilde Veld, van oost naar west: Botje (Baatje) Borg, 't Wilde Veld, Schaphalsterheerd en Lutkehuisterheerd. Op het kaartje zijn tevens de afgegraven wierde Lutkehuizen en het zuidelijke tracé van de vroegere Wildevelde'sche weg aangegeven (basiskaart uit: Historische Atlas Groningen, kaart nr. 62).

Enkele oudere bijzonderheden²

Van de hier en in volgende bijdragen te bespreken boerderijen op 't Wildeveld behoorden de Lutkehuisterheerd, de Schaphalsterheerd en 't Wildeveld oorspronkelijk tot het kloosterbezit van Aduard. Na de Reductie (1594) kwamen deze plaatsen aan de Provincie. De oorsprong van Baatje Borg is onduidelijk. Op het eerste gezicht lijkt de boerderij echter jonger dan de bovengenoemde drie.

De oudst bekende vermelding dateert van 3 maart 1741. Op die dag verkoopt Albertjen Reinouts, weduwe van Hans Harms, 'de plaats Baatje Borg' met de beklemming van 41 jukken land en een huur van f 133,- per jaar aan Geert Cornelis en Aafke Lammerets. Een tweede vermelding dateert van 23 mei 1785. Dan verkopen Douwe Fransen en Stijntje Geerts (dochter van Geert Cornelis ?), wonende te Saaxum, de boerenplaats voor 3050 carolusgulden aan Remge Jans en zijn vrouw Grietje Jans.

Remge Jans moet reeds vrij snel hierna zijn overleden, want in oktober 1786 werd een inventaris opgemaakt van de boedel van zijn weduwe, Grietje Jans. Hierin worden de boerderij en een ronde schuur genoemd. Aan levende have waren er 2 koeien, 7 varzen, 3 kalveren, 1 'twenter bol', 2 oude paarden, 2 veulens,

4 oude melkschapen, 1 ram, 6 lammeren en 2 varkens. Nog in hetzelfde jaar hertrouwt Grietje Jans met Sibbe Jans.

In 1806 koopt Sibbe Jans de eigendom van de boerderij voor f 4025,- van J.B. van In en Kniphuizen. Op zijn beurt verkoopt Sibbe Jans, inmiddels 'van den Berg' geheten, Baatje Borg op 24 oktober 1824 aan Pieter Alberts Albertsma (overleden in 1826) en zijn vrouw, Janna Jacobs Heerema (zie de OAT-lijst hierboven), die in 1852 overlijdt.

Via haar erven wordt de boerderij uiteindelijk verkocht aan mr. O.Q.J.J. van Swinderen, na wiens overlijden het goed door vererving toekomt aan zijn dochter, jonkvrouw Johanna Agatha, gehuwd met Oncho Wicher Star Numan.

In de jaren tussen 1833 en 1896 wordt Baatje Borg gehuurd en bewoond door de familie F.M. en J.E. Sijbolts.

In 1899 wordt Catharina Dorothea Star Numan, gehuwd met dominee Otto Gerhard Heldring, als erfgename de nieuwe eigenaresse. De boerderij wordt in de jaren hierna achtereenvolgens bewoond en gehuurd door Jacob de Vries (1896-1918), Douwe de Vries (1918-1921), Anco Pier (1921-1925) en Roelf Bus (1925-1960).

Catharina draagt in 1977 bij akte van schenking de eigendom

SECTIE A (fragment). Boltje Borg

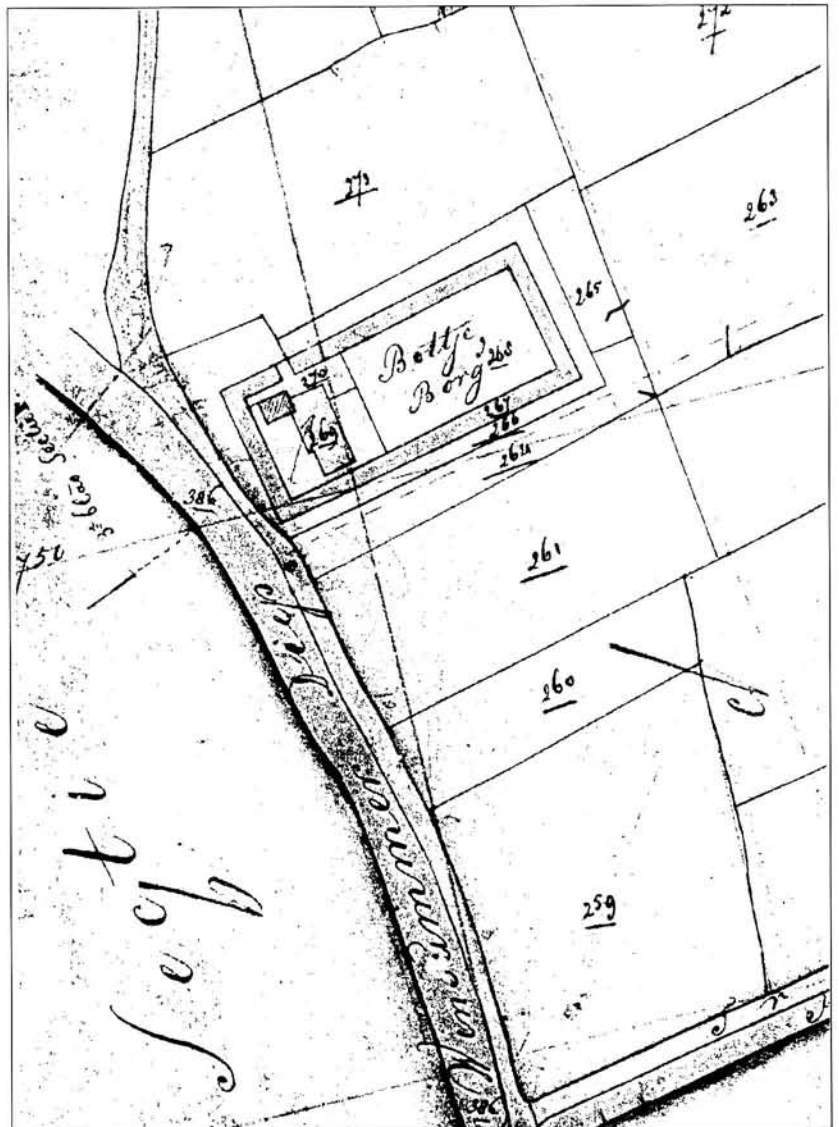
nr.	achternaam	voornamen	beroep	woonplaats	functie	opp.m2
259	Alberstma	Pieter Alberts	land- bouwer	Maarhuizen	weideland	16140
260	"	"	"	"	"	5130
261	"	"	"	"	"	11520
262	"	"	"	"	"	12510
263	"	"	"	"	"	13620
264	"	"	"	"	"	2990
265	"	"	"	"	bouwland	1470
266	"	"	"	"	weideland	4500
267	"	"	"	"	water als weideland	2770
268	"	"	"	"	boomgaard	3760
269	"	"	"	"	huis & tuin	1710
270	"	"	"	"	weideland	
390	"	"	"	"	of erf	
271	"	"	"	"	weideland	15830
272	"	"	"	"	"	13710
386	Winsummer Diep					

van boerderij en land over aan haar zoon, dominee Joan Agatho Heldring. Vanaf 1960 is Gerrit Jan Bijsterveld, gehuwd met Klazien Grietje Bus, de nieuwe huurder-bewoner. In 1978 koopt Bijsterveld het erf met de gebouwen en enig land. In 1984 koopt hij ook het overige land. Na de ruilverkaveling bedroeg de totale oppervlakte van Baatje Borg 28.69.09 hectare.

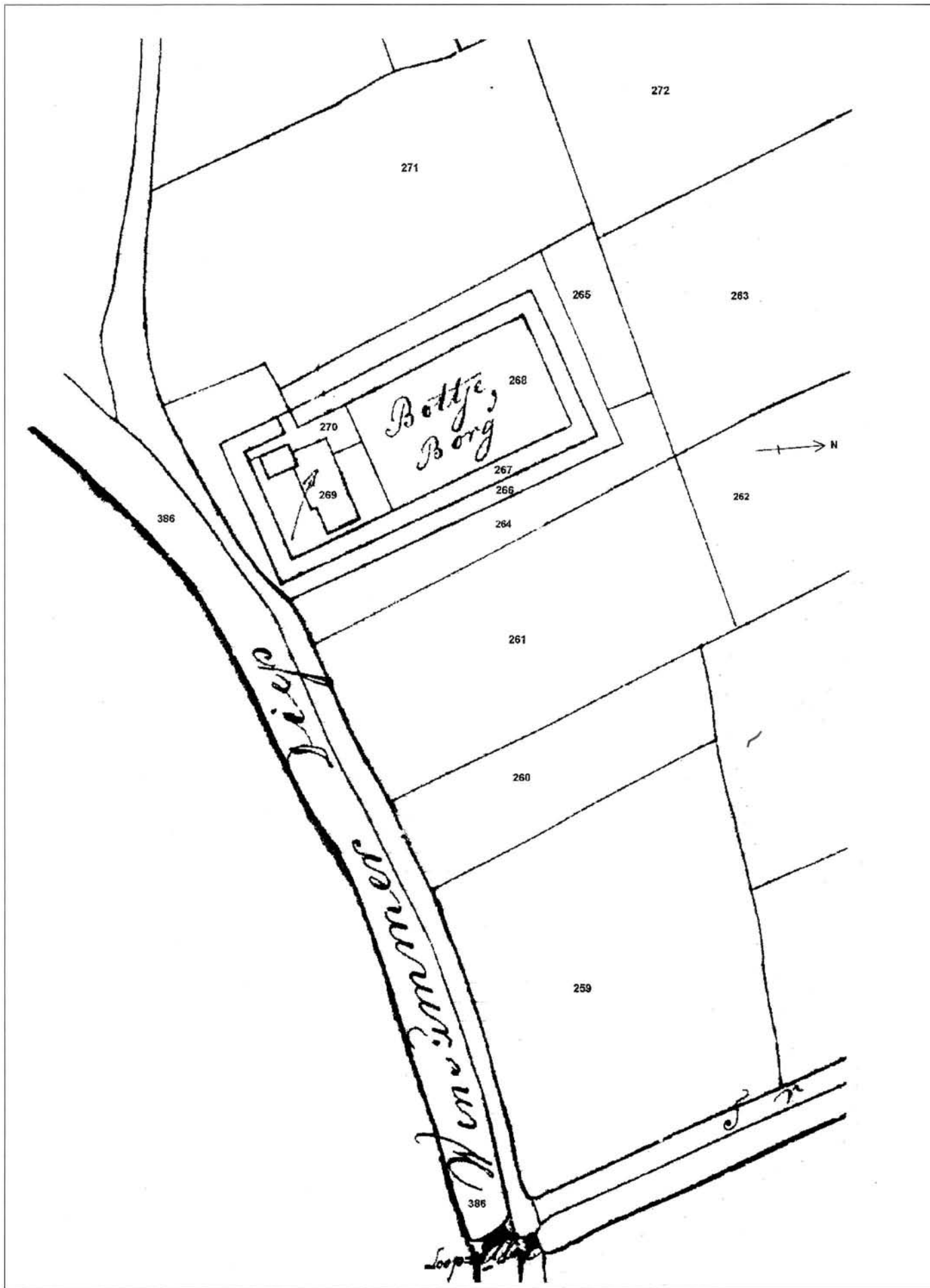
- Jacques Tersteeg
- Kees Wolters

¹ Met dank aan Clemens Tersteeg die de kaart weer voor ons scande.

² De volgende bijzonderheden zijn ontleend aan Boerderijen in het Halfambt, G. Boerma, A.F. Kruizenga, R. van der Tuuk (red.). Groningen 1992, nr. 208, p. 504-505.

kaart 2. Fragment van het oorspronkelijke 2e kaartblad van sectie A, 'Bottje Borg'.

kaart 3. Het schoongemaakte kaartfragment van het 2e kaartblad van sectie A. 'Bottje Borg'.

Ubel Wierda glijdt door de tijd

(II) Ubel Wierda

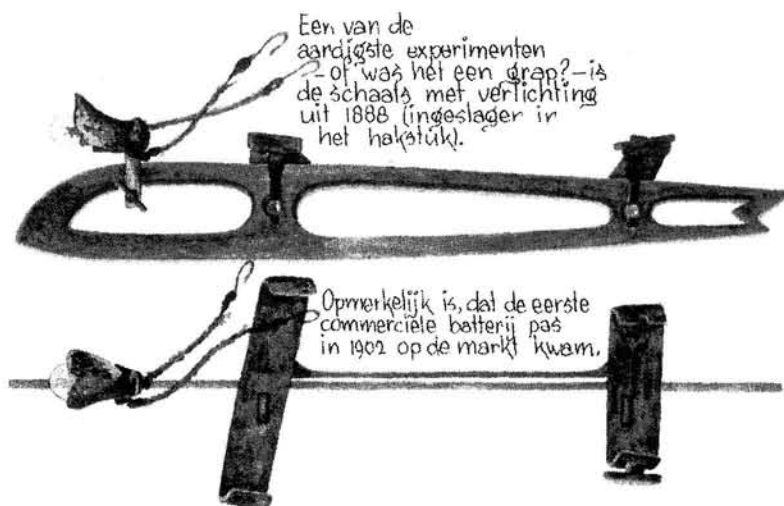
Reker heeft het ons begin dit jaar al voorspeld: Het verhaal Winter van de Winsumer schrijver Ubel Wierda, dat in 1899 werd gepubliceerd in de bundel Goltjebloemen (Verhoalen ien 't Grönningesch, uitgegeven bij Mekel te Winsum), kent een triest verloop. Wierda's beschrijving van de lange herfst en de aarzelande inzet van de winter prijst streektaldeskundige Siemon Reker in zijn inleiding als een prachtige inzet en dreigend vertrekpunt voor de laatste der vier jaargetijden en in dit verhaal ook als inzet voor het droevig eind van een leven en het jonge geluk van hoofdrolspelers Pait en Graitje, met Vrouw Kamphoes daarbij als trieste getuige. Leest u er de inleiding van Reker nog maar eens op na in het jubileumnummer van ons Infobulletin (februari 2001). Reker kenmerkt Ubel Wierda daarin als een schrijver die niet zonder effectbejag te werk gaat, maar die in zijn subjectieve benadering ook een gedetailleerd beeld geeft van de verschillende aspecten van een winterperiode in Noord-Groningen. Een beschrijving waaruit onder meer een grote liefde blijkt voor schaatsen, toneel, de natuur, de medemens en het Gronings. Reker laat in zijn inleiding zien hoe spreek- en schrijftaal bij Wierda nauw samengaan en omschrijft Wierda's gebruik van de Groningse taal als rijk en idiomatisch gekleurd.

In het hier gepubliceerde derde en tevens laatste deel van Winter wordt de lezer onafwendbaar geconfronteerd met het noodlot, dat tijd noch plaats kent en de mens door de eeuwen heen voor wezenlijke levensvragen stelt. Waarschuwing, sentiment en zoeken naar zingeving ("... maar dei hier trooste, har gain begrip van zuk 'n verdrait.") kun je duiden als mogelijke bron van inspiratie. Daarnaast kun je je natuurlijk ook afvragen wat Ubel Wierda heeft bewogen om dit verhaal over het verstoorde levensgeluk van Pait en Graitje in de Groningse taal voor het nageslacht te willen bewaren in een periode waarin hij zelf huis en haard op het Groningerland al geruime tijd verlaten heeft. Dat hij ons met deze beschrijving een bijzonder tijdsbeeld heeft verschaft, zal voor de schrijver zelf niet voorop hebben gestaan. Wat dan wel? De levensjaren in Groninger stad en ommeland vormen kennelijk ook elders de basis voor Ubel's activiteit in prozaland. Was de afstand van invloed? Over de persoon van Ubel Wierda blijft nog veel te raden over. We

weten dat hij in 1852 wordt geboren in Winsum. Hij is er boekhouder en woont bij de houtzaagmolen aan het Winsumerdiep die in 1895 wordt gesloopt. De molen stond aan de Schouwerzijlsterweg, tegenover de huidige camping, op de plaats waar de Winsumer IJsbahn destijds talloze activiteiten organiseerde op het gebied van hard- en schoonrijderij. Eveneens in 1895 neemt Ubel Wierda een eigen schaatsontwerp, de multiplexschaats, in productie en huurt daarvoor een fabriekshal in de stad Groningen aan het Winschoterdiep. In 1897 vertrekt hij, 45 jaar oud, naar Den Haag maar na de kwakkelwinter van '97 op '98 gaat de fabriekshal van de Multiplexschaats Company in vlammen op. Een brand waar volgens de pers een luchtje aan zit. In een artikel van Piet Noord in het Infobulletin van december 1999 kunt u meer lezen over Wierda's ondernemersschap en uitvinders-kapriolen in het 'fin-de-siècle' van de 19e eeuw. Na de brand verschijnt in 1899 de bundel 'Goltjebloemen' bij Mekel in Winsum en in 1916 verschijnt een tweede verzameld werk in de Groningse taal. Dit alles geregisseerd vanuit Den Haag, waar Ubel Wierda in 1920 overlijdt. Uit die nalatenschap dient zich nu mogelijk een bron aan voor verder onderzoek naar de persoon van de schrijver. Want het besef van de duistere kant van het ijsvermaak is voor de uitvinder Ubel Wierda geen belet geweest om een serie bijzondere schaatsmodellen te ontwikkelen. Modellen, waarvan wonder boven wonder een hele collectie bewaard is gebleven. Vanuit Den Haag ... via Woerden en Sneek ... boven water gekomen bij verzamelaar René Diekstra in Eindhoven, in het verleden woonachtig nabij de voormalige fabriekshal van de Multiplexschaats Company aan het Winschoterdiep. De collectie staat uitgebreid beschreven in het boek 'Glijdend door de tijd ... Op Bevroren Water' uit 1998 (auteur: René Diekstra, uitgeverij: Kok in Kampen, ISBN 9024294363) en was de afgelopen zomerperiode te zien in het Schaatsmuseum in Hindeloopen. Een van de meest opmerkelijke exemplaren is de schaats met verlichting uit 1888. Hierbij is een lampje ingeslagen in het hakstuk van de schaats en komt de voeding uit een batterij die in de broekzak wordt meegevoerd. Deze experimentele schaats is vooral zo bijzonder omdat de eerste batterij pas in 1902 op de markt verschijnt. Tijdens de Olympische Winterspelen 2002 is de Wierda-schaatscollectie vanaf medio februari en in elk geval tot het eind van de zomer te zien in het Sportmuseum in Lelystad.

Maar nu terug naar het aanknopingspunt voor verder historisch onderzoek, want mogelijk is er werk aan de winkel. Siemon Reker heeft het tijdens zijn lezing over 'Winsum en het Gronings' op onze ledenvergadering in mei 2000 al gezegd: Ubel

Wierda is onze aandacht waard. En, zoals Reker dat ook suggereerde, daarbij is de beurt in eerste instantie aan de historische vereniging Winsum-Obergum. De heer Diekstra wil ons zo mogelijk wel behulpzaam zijn. Hij kocht de Wierda-schaatscollectie in zo'n jaar of vijf/zes geleden in Sneek van de vriend van de buurman van de zoon van Ubel Wierda. Volgens Diekstra zou wellicht ook stadschroniqueur Beno Hofman kunnen adviseren. Daarnaast kan aanvullend familieonderzoek iets opleveren, hierbij zouden ook de gemeentelijke archieven van Den Haag en Woerden betrokken moeten worden. Boeiend genoeg allemaal, maar tot slot de hamvraag: Wie van de leden neemt een initiatief en werpt nieuw licht op leven en werk van de markante persoonlijkheid van de Winsumer boekhouder, uitvinder, ondernemer en schrijver Ubel Wierda?

■ *Erna Bakker.*

Uit "GOLTJEBLOUMEN"
Van alles wat
Verhoalen ien 't Grönningsch
(Te Winsum bij J.C.Mekel. 1899)

Winter deel 1 (Infobulletin februari 2001)

WINTER (III)

(Ubel Wierda)

't Weer was mooi dei Zundag, 't was stil worren mit 'n heldere lucht, 't bakte der omme raok ien; zun scheen. 't Was baore kolt.

Der kwam al aan wat meer gespörl op 't ies; bie vrouw Kamphoes kon je ze net deur 't glas, der lans strieken zain.

Hè, doar gait Hen Mik ook al hen mit zien Bouke, zee Pait, hai tuurde ze wat nao en zee: wat bennen 't krabhakken, 't vlucht er lans as 'n koegel oet 'n ol steval. Hirre Graitje zè we ook ais op scheuvels? Mie dunkt wie kennen 't beter.

Och! Och! Daor was 'k al bang veur, dat wo'k toch nait geern, zee vrouw Kamphoes klaogend, Graitje mout ien leste tied weer zoo houston en lucht is zoo scharp. Rakken kennen ook nog lang nait hollen want ziel stroomt sums nog en jie heuren aost ieder winter van ies ongelukken, 't wied mie heugen mag, hieromtoe al vief.

Och mouder, ie bennen ook altied zoo 'n maolmeulen, zee Graitje 'n beetje kortaof, hebt maor gain zörg, ik zel mie der wel goud ienstoppen; das twei keer om hals en 'n tipke ien mond.

Rakken nait sterk! zee Pait, 'k heb van mörgen nog op bit staon te danzen en dou 'k hom openkapte was 't ies 'n leutje bakstain dik.

Jao, zee vrouw Kamphoes, dat is op 'n stille boerengraft zoo, maor op 't grootdaip is 't hail ans; 't het guster aovend nog lank waait en den zielstroom .....

Och! zee Pait, 't waoter is ja nou al weg en zollen ze den nog vôt stroomen mit scheuvelies! Nee jong! Daor hollen ze nou mit op en begunnen eerst weer as deut.

Mouder heb maor niks gain zörg, zee Graitje, wie hemmen oogen ja bie ons en loopen ook vôt ien gain twei rakken tougelieks.

Och, zee mouder, ik ben zoo ieselke bang da' je 'n ongeluk kriegen mit 'n kander.

Maor ik heb gain scheuvels! zee Pait.

Oh! da's niks, zee Graitje, hier hangen nog genog op beun, 'k zelk ze ais aofhaolen, den ken w' ais kieken wat of ter is, en 'n oogenblikje har ze nog maor vôt west, daor kwam ze al weer aan mit 'n haile bos, altmaol bôt roustig en mit vermeukte en wit oetslaogen raimen.

Dit bennen mienent! zee Graitje, en ze trok 'n paor mit mooi rood varfde holten, oet dei knoest scheuvels.

Pait zochte der ook wat ien om en von ook 'n paor dei nog al zoo wat van linkte oetkwammen, ze wazzen van Gerriet, Graitjes vaoder, en beter ien order as de andern, omdat ze 't lest bruukt wazzen.

't Leerwark worde 'n beetje mit traon iensmeerd en daor gong 't hen naor 't trapke bie daip, waor Graitje ale middigs zal te pot-schoonen.

Kiender! Kiender! Past toch goud op, weest toch goud veurzichtig, zee vrouw Kamphoes, dei mit heur dikke viefschaften schoed om kop, aan kant op buning ston, weest toch veurzichtig.

Goud das veur jond hollen heur Graitje, ans is t'nacht weer niks as houston en nait te hard loopen, heur Pait om Graitje. Pait har zien scheuvels al gauwachig onder, ze pasten nog al en hai mouk allèn 'n streek of wat.

Hou voldoun dient? Vroug Graitje.

O! zee Pait, 't is wel wat diaokenriw, ze zitten wat slok omdat raimen nog zoo stief bennen en 't stoekt sums wat, maor 't glid toch, 't roust wil wel löslaoten.

Graitje har heurent ook onder en dee 'n streek of wat.

Jie kunnen zain dat ze 't best leerd har. Ze har 't den aleer ook veul te veul en veul te lange tochten daon, daor har ze pip wat mit wegkregen, daor houste ze altied nog zoo van, dat was ter van zitten bleven.

Pait legde op en ze scheuvelden 'n paor keer henneweer 't hoeske veurbie; 'n paor knappe loopers zee elk.

Dou raip Graitje van 't ies aof: Mouder! gaot maor ien hoes, 't is hier veul te kolt veur joe om langer boeten stil te staon! gaot maor in hoes! wie goan aan ander kant van 't loug, daor bennen al andern ook en daor mout 't ies veul mooier wezen naor ze zeggen, 't ben 'n hier altmaol lelke schollen van stombooten.

Mouder wol aost nait, zoo bang was ze dat ze ongeluk kriegen zollen, maor Pait en Graitje streken onder boog deur en vrouw Kamphoes waorde ze nao net zoo lank as zai ze zain kon, maor even 't Lent veur bie om bocht, wazzen ze heur oet 't gezicht en dou ging ze maor ien hoes, dee nog 'n stukje bie 't vuur en ging ien houk van heerd zitten, want ze was kolt worren van dat gestao op daipswal.

Jao, aan anderkant van 't loug was al 'n bult geböksel en gedwirl op 't ies, mainst van dat leutje schröt van kwaojonges en den naotuurlk 'n haile kluit van dei echte baoivangers van tjalk-schippersknechten en boetenvaorders dei 's winters aan wal wazzen.

Pait en Graitje streken der ook tusken om; 't ging as 'n tuut, zai konnnen vergenog 't beste mit 'n kander.

Alens lag dicht en leutje beutels en dou van zulf grooten ook, laipen waor ze wollen, ze haren 't mooiste ies oetzocht en dat was krek midden op 'n groot rak.

Der kwammen hier en daor wel 'n bult knitterscheuren ien, waor 't waoter wat oetpoeterde, maor och wat zol dat, 't was goud geef ies, en dat mōs kraoken en knittern, daor kon je juist aan zain dat 't echt deugdzaam ies was.

Langzaomerhand word elk op 't ies domdriest en is zunder zörg.

't Mōs joe ans kant tou griezeln, dat ze daor 't guster nog open lag, nou al op scheuvels laipen. Maor ieder dochte vast ans 't 'n ander hollen ken, ken mie 't ook hollen, en scheuvelde maor vōt.

Pait en Graitje haren 'n bult ankiek om heur flinke streken, ze dochten om mouders waarschouwen haildal nait meer.

Ien ens! Heden! Heden! Daoir zakten zai baident weg, midden op 't groot rak.

Elk ging op rek en mouk zoo hard as he kon dat he van 't gat van daon kwam.

't Geroup van help! help! snee joe deur hart en nieren, 't was ieselk om 't te heuren en 't te zain. Ale minsken schudde hoed en laipen zunder verstand.

Dei aan kant van daip op grintweg wazzen, gingen hannenvringend vōt of perbairden ien heur verbalderdhaid of ze takken van boomen aofscheuren konnen.

Schippersknechten trokken gauw jakken oet en bonnen ze mit mouwen aan 'n kander.

Vrouwlu deden dazzen aof en schippersjonges heur bōksemraimen om heur daormit te redden.

Och, hirre! 't was net nait lank genug en gain ain durs ter op dat dunnen en kepot jacht ies, dichter bie komen, ze laggen al plat op 't lief ien 't oploopen waoter om toch maor zoo wied meugelk te rekken.

Help! Help raipen Pait en Graitje haitied deurdringend en hartverscheurend, maor gain ain kon heur helpen, hou bōt geern of ze 't ook altmaol wollen.

Pait – dat kon je dudelk zain – dee al zien best om zien laive Graitje, dei eerst nog wat op rokken dreef, zooveul meugelk te steunen en op 't ies te helpen, maor hai kon heur nait rizzen.

Ze slougen naogels ien 't ies, maor 't brook haitied weer aof en bainen dreven heur al onder 't ies op.

Help toch, minsken! Help toch gauw! Wie kennen 't aost nait langer volhollen, help toch gauw!

Daor kwam ien de verte 'n kerel aan mit 'n schippershaok. 't Geroup van Pait en Graitje en heur bewegens worden deur muidighaid en 't kolle waoter, al minder en langzaomer.

Ze kregen 'n bult waoter ien en begunnen al te zinken, ze haren ien 't leste gain beseffens meer.

Ale minsken winkten aan dei kerel mit zien haok dat he toch hārder, véul harder runnen mōs.

Daor was he mit haok, gelukkig! Hai sloug Graitje hom ien buis; 't sluupte oet, nog weer, jao 't houl vast.

Ze trokken bedaord aan en kregen Graitje op 't ies; maor o, wat ieselk! Wat ieselk! Pait was ien dei tied zonken en, deur dat ziel 'n beetje trok, onder 't ies raakt. Och wat 'n treurige toustand.

Dou kwammen der 'n haile bult aan mit ledders en planken, mit touw en schippersboomen. Te laot, - te laot.

Graitje leek dood, heur natte klaiern voren vōt tot stukken ies. Ze bonnen heur scheuvels onder weg en brochten heur op 'n slee naor hoes.

Ledders en planken worden over 't open rak henlegd, mit haoken en boomen onder 't ies lans streken en mit zuikers op boom van 't daip lans vuuld, wel twei uur lank. Altmaol vergees, vergees, ze vonnen Pait nait.

Vrouw Kamphoes zat nog lekkerwarm bie 't vuur en streek poeike 'n beetje over rug.

Ien ens schrikte ze op. Wa's dat! wat ja 'n volk op 't ies! Och, groote griezeln, hemmen ze Graitje daor. Jao 't is Graitje, gierde ze oet en stoof op bloote vouten naor daip.

Graitje! Graitje! mien laive Graitje! raip ze, en gaf heur doetjes

zooas allèn 'n mouder heur ainigst kiend geven ken.

Graitje! ruip ze nog weer, dou zeeg ze weg, 't was veur'n older te stoer.

Twei kerels nammen Graitje veurzichtig op en drougen heur op warme plaot veur 't vuur.

Dokter, daor ze ondertied om sturd haren, kwam vōt en komdairde: ze mōzzen heur gedailtelk oetklaiden en stief borzeln, veural onder vouten.

Hai zulf zat ter op kneien of op hoek bie en bewoog heur arms henneweer waordeur ook heur borstkast wat ien beweging kwam.

't Gebeurde, zee he, om 't aomhaolen nao te doun en zoo neie lucht ien longen te brengen.

Dou dat zoowat 'n half uur duurd har, begunde Graitje te breken, ze siekende en snōkte 'n beetje; Dokter raip: ze het heur weer wat beweegd! ze leeft nog.

Ze leeft! wat 'n ontroeming veur omstanders.

Geef heur nou gauw haite kroeken, woul heur ien warmmaakte dekens en maok heur op ber, komdairde Dokter.

Vrouw Kamphoes was weer wat biekomen, ze zat ien 'n bultje op flouër; 't was ieselk om der bie te wezen, zoo reerde ze.

't Vraizen begunde al aan meer aan te bienen. Haile stroomen scheuvelloopers wazzen ale daogen op 't daip, en as ze den aan ander kant van 't loug kwammen bie 'n robbig stee ien 'n lap mooi ies, wizzen kwaojonges heur wel te vertellen: daor hemmen dei jong en dat wicht ienzeten!

Op 'n half-neischierege vraag: benn' ze ook red? was 't antwoord:

't wicht al maor jong nait, dei zit nog onder 't ies.

Da's ja aokelk, zeeën ze den, en scheuvelden verder.

Hardlooperijen van "mannen en vrouwen", "speklooperijen" wazzen alderwegens, want iesklibsen haren wel geld aan kast deur slappe winters van veurgaonde jaoren.

Oet de verte heurde je over groote looperijen op scheuvels om medallies en goud. Elk kon de naomen van dei veurmuimde scheuvelloopers as: Axel en Edwin Paulsen, Callie Curtis, Carl Werner, Thorwald Groth en nog zoo 'n bult andern.

Dat was nog eerst ais scheuvellopen wat dei kerels deden, ze laipen hard, mooi en kunstig en konnen wat meer as allain dat lelke hakseln van dei vraize klauwers, waor, naor summegen heur aanstelden, de eer van hail Nederland van aofhong.

Optochten op 't ies, mit meziek en vuurwarken, lokten 'n bult volk, iesharbargen zatten 's naomiddigs stoppend vol. Ale minsken wazzen op en bie 't daip en op heur zundaogs ankled; heeren mit mooie kleurde halsdouken om en roege mutsen op en daomes dei deur gaos keken.

Gain ain kloug meer over maláise of minne tieden daor ze over jeuzelden dou 't nog deu weer was.

Baonveggers mouken 'n dik dag-uur en raitsnieders konnen nou 't rait makkelk bie daipswalen wegsnieden en 't mit sleeën over 't ies weghaolen.

Wereld was net of he mit hannen omkeerd was, elk was pelzaig ien hoed bie 't mooie weer en mooi scheuvelies.

Weerperfeten veurspelden ans gain lank winter, want mollen vrutten te bōt, ze zatten te hoog in grond zeeën ze en klokken ien 't westen wazzen veul te heur, leste paor daogen.

Nou, ze konnen 't wel ais raoden hemmen, 't har al 'n paor nachten wat roegvroren, 't worde zoo diezig en miezig ien lucht, daorbie 'n vremde zun en leste ketair ..... Ook har der al 'n paor aovens 'n aorege bank zeten ien 't westen; hai was wel ieder keer nog weer verswonnen, maor 't was toch gain beste

taiken. Börmeters zakten ook wat. 't Weer loerde hom. Ien 't kaomerke van vrouw Kamphoes zag ter maor triesterg oet. Daogs zatten blinnens ter half dicht en haile nachten brande der 'n looplampke op taovel, dei wat dichter veur Graitje's ber trokken was.

Mouder zat onverdrutzaam veur 't ber van heur Graitje, dei al 'n dag of acht mit slimme houstbuien, boeten kennis legen har maor dei sums zacht, aost onverstaonbaor, mommelde van: Pait,-waoter,-kolt,-help!

Graitje worde brand maoger, kwam niks ien.

Hoog en leeg oet 't haile loug sturden ans haonesoep, aier, wien, dekens en alens en alens; ze laiten nou en den vraogen hou 't nou mit dei nuvere Graitje was. Och, och, ze haren zoo'n meedlieden mit heur en 't ol mensk en wollen heur altmaal zoo bôt geern veur heur olle mouder behollen. Sums kwammen der ook nog troosters, maor dei hier trooste, har gain begrip van zuk 'n verdrait.

Ien loop van week haren ze vrouw Kamphoes ook kundig maekt dat Pait verdrongen was en hou 't ongeluk hom toedraogen har. Och dou was ze zoo bôt oetstuur worren, want 't was den toch ook zoo ieselk, dat dat alens wat veur 'n zetje nog as rood botter veur spaon leek, nou zoo dudelk onherstelbaor oet was. Maor is 't nait vaak zoo ien wereld.

Heur oogen wazzen ieselk rood van 't reeren, ze staorden zoo en zatten daip ien kasten weg.

Heur hannen wazzen slim trildrig en stem was aost vôt. Ien dei korte, maor veur heur lange en bange tied was ze bôt aofvalen en olgst. Heur haor, dat onder 'n sängen wangmutske weg kwam, was wit worren. Ze was schoonaof van 't waaken; vroulu oet kluft waokten ans vast om ander nacht en zoo vaak as zai 't m'or aits lieden wol. Vannacht wol ze zulf weer waok hollen; och! och! dat arme minsk worde levendig sleupt.

Weerperfenen harn wel geliek kregen; zun was ien 'n nust krogen, haonen kraaiden 's aovens laot nog en wiend was naor 't zuudwesten krompen. 't Nat kwam ook weer op 't boeskoolvat, 't waoter ston hoog ien bit en 't diende ook op ien 't daip. Moezen kammelden.

't Worde slim dokig en 't begunde deuig te roeken. Leujonges laipen ien 't land om, om konsels onder klompen te kriegen en dikke balen te rollen van snei, dat nou best bakken wol.

Op straoten was 's sladdrig en soppig van sneiproeksel; muren, deursneuzen en spiekerkoppen slougen wit oet. 't Rout vol.

Tip, tip, tap, pliep, prst, poelp? Fiep, plieuw, tjiep, pliemp, poelp? Heurde je ien ale arbaidershoezen. 't Kwam van lekkerei deur dat de bultjes jachtsnei op zolder deuden.

Elk har zien haile veurraad'kopkes, testen en spoulskomkes ien 't gebruik om 't lekwaoter op te vangen.

Zielen kwammen open.

Vrouw Kamphoes har bie 't lampke wat zeten te braiën, ze gaf Graitje zoo goud as dat nog ging, 'n beetje melk en medecienien persies op tied.

Sums, as heur alens weer goud ien 't zin kwam, strompelde ze mit traonen ien oogen naor 't petretje onder spaigel. Och, och, 't leek heur baident zoo sprekend, ze harn kander hannen zoo nuver om zied en nou, och, och .....

Nacht was rustig omgaon, maar 's mörgens tegen 'n uur of zös was Graitje vrachtig zoo 'n beetje begunt te praoten.

Wat 'n blied gevuil mouder kreeg is nait te zeggen. Graitje har weer bie heur verstand west en heur weer kend.

Ja, mouder, har ze zacht zegd: wat is ter toch mit mie gebeurd, wat ben 'k raor, wat doun ie mit 'n lamp veur mien ber? Wat is er toch?

Niks kiend, niks, hol die maor rustig mien laive harte, zee vrouw Kamphoes.

Waar is Pait, mouder? waar is Pait? hai mout op 't aovenstonds bie mie komen.

Oh! ..... Pait ..... zee vrouw Kamphoes langzaam, zai mös heur eerst ais bedenken en kreeg traonen ien oogen, Pait ....'e Pait .... dei het hier zoo even nog west, maor doe slaipe, en 'k wol die der maor nait om wakker mauken, laive. Ze kon ter aost nait oetkriegen wat ze zee.

Och mouder, zee Graitje, dat muid mie ja, nou as he hier weer komt en ik slaop, den moije mie vôt roupen, dat moije mie belooven heur!

Goud kiend, goud, zee mouder binnensmonds.

Graitje was deur vermuisnis van dei opwiening weer wat besefeloos worren en ien slaop valen.

Hou blied of mouder ook eerst was dat heur laive Graitje weer 'n oogenblikje bie kennis west har, zoo blied was ze nou toch ook maor weer dat ze weer rustig slaipe.

Tegen 'n uur of negen worde Graitje weer wakker en 't was nog nêglik. Ze docht en prout nou allên en onopholdelk over Pait.

Pait het ter weer west, zee mouder ien 't leste maor weer, om te perbairn of ze heur daor wêer mit ien bedaoren kriegen kon, maor 't hulp nou niks.

Och mouder! zee Graitje, ik wil Pait zain; as he hier weer komt moije hom zeggen dat he hier blift; ik ken nait langer boeten hom; stuur 'n bosschöp; laot hom haolen, o! ik verlang zoo bôt nao hom. Waorum komt he ook juist altied as ik slaop, 'k wil nou wakker blieven net zoo lank dat he hier is; ik ken nait langer léven zunder hom.

Och, och, dat arme wicht.

Dou kwam der wat geloop boeten en wat gevruzzel ien gang en ien êns worde deur van 't kaomerke wiedwaogen open daon.

'n Bende kwaojonges, waor je aan zain konnen dat ze vrouw Kamphoes hail wat neis te vertellen haren, stonnen ien deur.

De veurste, aost mit oogen óp kop, zee hard:

Vrouw Kamphoes! vrouw Kamphoes! ze hemmen Pait van mörgen weervonnen ien 'n net dat waorman bie ziel spand har. Hai har .....

Vôt jonges! vôt toch! schriwde vrouw Kamphoes, vôt toch!

Graitje richte heur mit muite langzaam op. 'n Flauwe, spoukachtege schaar vol op witte muur ien 't berstee.

Ze was tot bezinning komen en herinnerde heur 't haile ongeluk.

Heur zacht blond haor hong heur haidal ien war, op scholders deel. Ze was ieselk maoger worren en blaik.

Heur groote blauwe oogen bleven alaan stief op ain punt richt.

Ze stak heur dunne arms schuun naor boven, kneep heur lange witte maogere hannen langzaam kramachtig dicht, en raip deurdringend: Pait! ..... Pait! ..... mien laive ..... láive Pait!

Dou gaf ze 'n aokelke gier, haolde aom daip op ..... En plofte ien kussens deel.

't Was winter, - hier 't ênd van 't leven.

Het verhaal van een bijzondere Christelijke scholen Winsum-Obergum 1876-2007

*Onder deze titel verscheen dit voorjaar een
gedenkboek, waarin de geschiedenis van het
christelijk lager onderwijs (vanaf 1876),
kleuteronderwijs (vanaf 1937) en voortgezet
onderwijs (vanaf 1947 tot 1972) in
Winsum-Obergum wordt beschreven.¹*

*Op 19 mei werd die periode van 125 jaar in
aanwezigheid van meer dan
duizend reünisten feestelijk herdacht en
gevierd. In dit artikel wordt, op basis van het
gedenkboek, verteld over deze periode. In kort
bestek, waardoor de nadruk ligt op de jaren
rond 1876 en de decennia daarna.*

Het begin

In 1874 nam de kerkenraad van de christelijke gereformeerde gemeente te Winsum-Obergum het initiatief voor het stichten van een vrije of bijzondere school, een school met de bijbel. Op 18 juni 1874 stuurde de kerkenraad een brief aan de gemeenteraad, met een verzoek om steun voor dit initiatief, door een gebouw beschikbaar te stellen. Destijds werd in de gemeenteraad gesproken om de beide openbare scholen, in Obergum aan het Kerkpad en in Winsum aan de Straatweg naar Bellingeweer, te vervangen door één nieuwe school. De kerkenraad haakte daarop in en schreef "... dat reeds sinds jaren de gedachte in de Raad heeft bestaan ééne groote Openbare school te bouwen en dat ook een dergelijk voorstel thans in de raad aanhangig is, en hem eene der in deze gemeente bestaande scholen onder billijke voorwaarden in huur of koop af te staan." Dit verzoek werd in twee raadsvergaderingen besproken. Omdat de bouw van een nieuwe openbare school voorlopig niet aan de orde was, werd met algemene stemmen besloten de kerkenraad te antwoorden dat voor f10,- per maand een lokaal achter de school in Winsum kon worden gehuurd.² De kerkenraad wees dit af en besloot in de herfst van 1874 dat er geld zou worden ingezameld voor de bouw, inrichting en exploitatie van een eigen school. Dit was een enorme opgave, omdat bijzondere scholen op geen enkele manier door de overheid werden gesubsidieerd. Bovendien moest het geld worden opgebracht door een kerkelijke gemeente van slechts 190 leden, waarvan slechts enkelen tot de meer goedgevoelden behoorden. Deze kleine gemeente betaalde al het salaris van een predikant (f 700,- per jaar) en had in 1867 en 1870 het geld bijeengebracht voor de bouw van een pastorie

Oudst-bekende foto van de school, genomen na de eerste (in 1896) of tweede (in 1909) uitbreiding.

(f 3.200,-) en een nieuw kerkgebouw (f 9.400,-). De inzameling voor de school leverde aan toezeggingen f 4.000,- op. Dit was weliswaar te weinig, maar voldoende om uit te zien naar een perceel waarop een school zou kunnen worden gebouwd. Die mogelijkheid deed zich voor in de zomer van 1875 toen het huis + erf van de verver Tubertus Tap op de hoek van het Oostereinde en een gang naar het Zijldiep te koop werd aangeboden. Het perceel van 5,2 are bood ruimte voor een schoolgebouw en het huis kon de meesterswoning worden. Het perceel werd gekocht met geld dat was geschonken of geleend door enkele kerkenraads- en gemeenteleden. Het werd geregistreerd als eigendom van de kerkenraad.

Om de bouw van de school mogelijk te maken moesten de in 1874 toegezegde giften worden verdubbeld. Op 25 november 1875 benoemde de kerkenraad een commissie die daarvoor moest zorgen, die een school moest oprichten en "die onder zijn toezicht ... het beheer en bestuur der school, als eigendom van de Christelijke Gereformeerde gemeente te Winsum voeren zal".³ Als leden van deze commissie werden benoemd de kerkenraadsleden D.P. Antuma (landbouwer te Obergum), P.A. Lanting (predikant), K.P. Meima (bakker) en K. Riekels (vlasfabrikant) en de gemeenteleden J.G. Frouws (landbouwer te Schilligeham), P. Hopma B.zn (landbouwer te Maarslag) en A. Sijbolts (landbouwer te Maarhuizen). Hopma en Sijbolts bedankten. In hun plaats werden A. Hoff (landbouwer te Winsummermeeden) en J. Hommes (winkelhouder) benoemd. In

december ging de commissie rond met intekenlijsten en 167 personen zegden samen f 7.320,50 toe. Voldoende om de school te stichten.

Achtergrond

Wat in Winsum gebeurde stond niet op zichzelf. In 1844 was in Nijmegen de eerste christelijke school voor lager onderwijs gesticht. In 1870 was dat aantal al ruim 200. In de provincie Groningen werden in 1852 de eerste bijzondere lagere scholen opgericht. In 1875 waren er in de provincie al 27 christelijke lagere scholen. Het initiatief kwam vanuit bewegingen van orthodoxe christenen die zich keerden tegen wat werd genoemd 'de geest der eeuw'. Daarbij ging het om de toenemende invloed van ideeën van de Verlichting, onder anderen door de groeiende betekenis van het liberalisme als politieke stroming: op kerkelijk gebied en op andere terreinen, waaronder het onderwijs. Het onderwijs was sinds de onderwijswet van 1806 openbaar en neutraal. Bovendien werd de vrijheid om bijzondere scholen op te richten beperkt, omdat hiervoor de goedkeuring van de lagere overheid nodig was.

In 1848 werd de grondwet gewijzigd. Mee onder invloed van de bewegingen vóór bijzonder onderwijs werd toen de beperking op de vrijheid van onderwijs opgeheven. Maar de gewijzigde grondwet sloot, door de bepaling dat overal voldoende openbaar onderwijs moest worden gegeven, de mogelijkheid van een facultatieve of gesplitste openbare school met b.v. een protestantse of rooms-katholieke of joodse richting, uit. Beide wijzigingen werden vastgelegd in de onderwijswet van 1857. Vanaf dat jaar begon de echte strijd voor de oprichting van scholen met de bijbel. Hoe de wet in de kring van orthodoxe christenen werd ervaren blijkt uit wat ds. P.A. Lanting schreef over de oprichting van de christelijke lagere school in Winsum. "Daar er volgens art. 194 onzer Grondwet en art.23 der Schoolwet van 1857 op de scholen niets mag worden onderwezen wat strijdt met de godsdienstige begrippen van andersdenkenden, ziet de gereformeerde christen zich met zijn kinderen van de staats-school gebannen (...). Hij toch wenscht, ook op de school, het hem zo dierbare gereformeerde beginsel gehandhaafd te zien en daar den Bijbel te gebruiken (...)".⁴

Om de oprichting van niet-gesubsidieerde scholen financieel en anderszins te ondersteunen werden landelijke organisaties opgericht. In 1860 ontstond de algemeen christelijke, niet aan kerkelijke belijdenisgeschriften gebonden, Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (CNS). In 1868 kwam er een tweede organisatie bij, de meer kerkelijke en op gereformeerde belijdenisgeschriften gebaseerde Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs (GSO). Scholen konden financiële steun vragen bij een van beide verenigingen en werden dus CNS- of GSO-school. De school in Winsum kreeg vanaf 1880 jaarlijks f 200,- subsidie van GSO.

Bouw van de school

De school werd niet gebouwd op het perceel Tap omdat zich in januari 1876 een betere mogelijkheid aandeed in het uitbreidingsplan Obergum, aan de Nieuwestraat. Deze weg was in de zomer van 1874 beklinderd en liep tussen het Oostereind en de straatweg richting Onderdendam. De Nieuwestraat liep dwars door het perceel (B)161 (ruim 1,27 ha.), dat sinds 1869 eigendom was van de landgebruiker en timmerman Roelf Klaassens Beukema.⁵

Vanaf 1869 bouwde hij op dit perceel huizen, die hij verkocht of

verhuurde. Ook verkocht hij bouw kavels. Beukema was lid van de christelijke gereformeerde gemeente. Van 1869 tot 1874 en van 1875 tot 1879 was hij ook kerkenraadslid. In januari 1876 verkocht hij een door hem gebouwd pand met ruim 10 are grond aan de Nieuwestraat voor f 3.400,- aan de kerkenraad.

In maart werd begonnen met de bouw van de school, dicht achter het reeds aanwezige woonhuis. Het werd een eenvoudig gebouw van ruim 16 meter breed (bijna de hele breedte van de kavel) en 10 meter diep, met aan de voorkant als extra ruimte een kleine hal. Architect was J. Tilbusscher uit Middelstum en de in 1875 gebouwde bijzondere school te Leens diende als voorbeeld. Timmerman H. Damhof te Obergum, lid van de christelijke gereformeerde gemeente, werd overgehaald de school voor f 600,- te bouwen. Het schilderwerk werd uitbesteed aan J. van Ham, voor f 150,-. Alle bouwmaterialen en alles wat nodig was voor de inventaris werd gekocht bij mensen die geld voor de school hadden gegeven: steen en pannen bij Takens, Onnes en Van Ham, ijzerwerk bij Smit en Pekelder, andere bouwmaterialen bij Ypes en Timmer, schoolbanken bij Meringa, gordijnen bij de wed. Doornbos, leermiddelen bij Mekel, brandstof bij Bolhuis en de brandverzekering bij Hommes. Toen de school eind juli in gebruik werd genomen was er f 4.750,- uitgegeven voor bouw en inrichting.

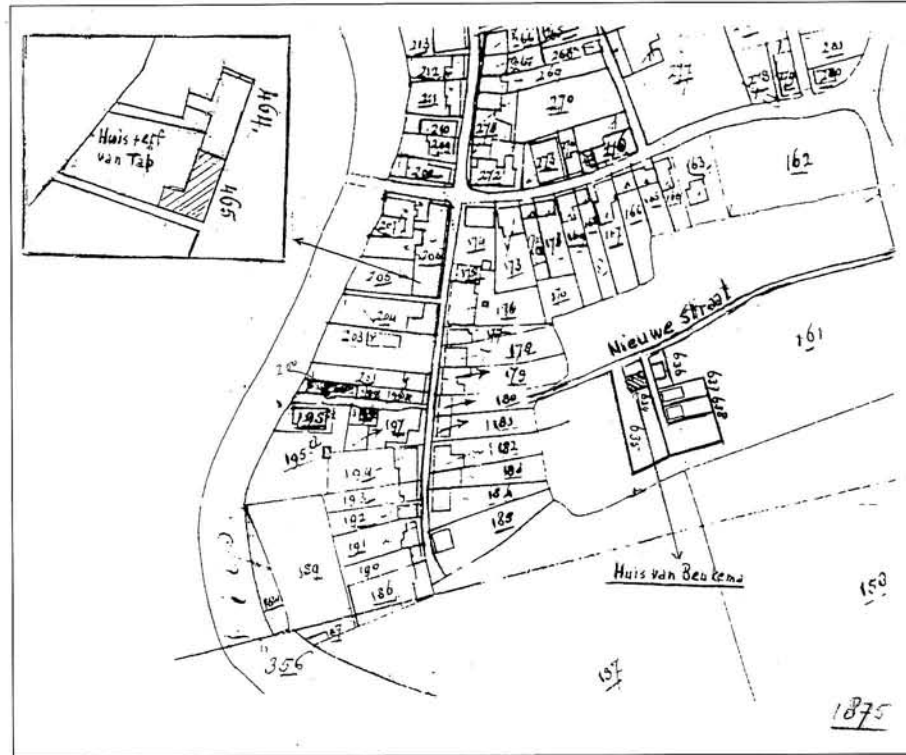
Op 25 juli 1876 werd de school feestelijk geopend en op 31 juli begonnen de lessen. Er waren 100 leerlingen ingeschreven, niet alleen uit Obergum en Winsum, maar ook uit Baflo, Wetsinge en Sauwerd. Er was slechts één onderwijzer en dus maar één lokaal. De 24-jarige meester W. van der Weg kreeg een jaarsalaris van f 700,- en mocht gratis in het huis bij de school wonen. Hij had veel taken: zes dagen dagonderwijs en vijf dagen avondonderwijs geven, de zondagsschool leiden en elke zondag in twee kerkdiensten voorlezen en voorzingen.

Het aantal leerlingen was te groot voor één onderwijzer. Maar pas na een nieuwe geldinzameling kon in april 1877 een hulponderwijzer worden benoemd en kon de opdeling van de school in twee lokalen worden uitgevoerd. Een jaar na de opening van de school waren er al 140 leerlingen. Dit aantal bleef ongeveer gelijk tot 1894.

Verdere ontwikkeling

Schoolstrijd

Omdat de bijzondere scholen niet door de overheid werden gesubsidieerd moesten alle kosten door de ouders van leerlingen én sympathisanten worden betaald. De inkomsten uit schoolgeld, kerkelijke collecten en giften waren niet voldoende om de uitgaven te dekken. De jaarlijkse tekorten moesten steeds worden gedekt door leningen en schenkingen. Deze situatie was de aanleiding voor politieke strijd voor financiële gelijkstelling van het bijzonder en openbaar onderwijs. Deze schoolstrijd leidde in 1878 tot massaal protest, onder de naam Volkspetitionnement, tegen de nieuwe schoolwet. Niet vanwege de inhoud van de wet (kleinere klassen, betere schoolgebouwen en onder-

Deel van het kadastrale minuutplan van de gemeente Winsum, opgemaakt in 1828: sectie B Obergum. In deze kaart zijn situaties uit 1875 getekend. (1) Het huis + erf van T. Tap -kavel (B)465, die in 1862 ontstond uit kavel (B)205 + een deel van (B)206. (2) Het huis + erf van R.K. Beukema -de kavels (B)634 en 635, die in januari 1876 werden verkocht aan de kerkenraad van de christelijke gereformeerde gemeente.

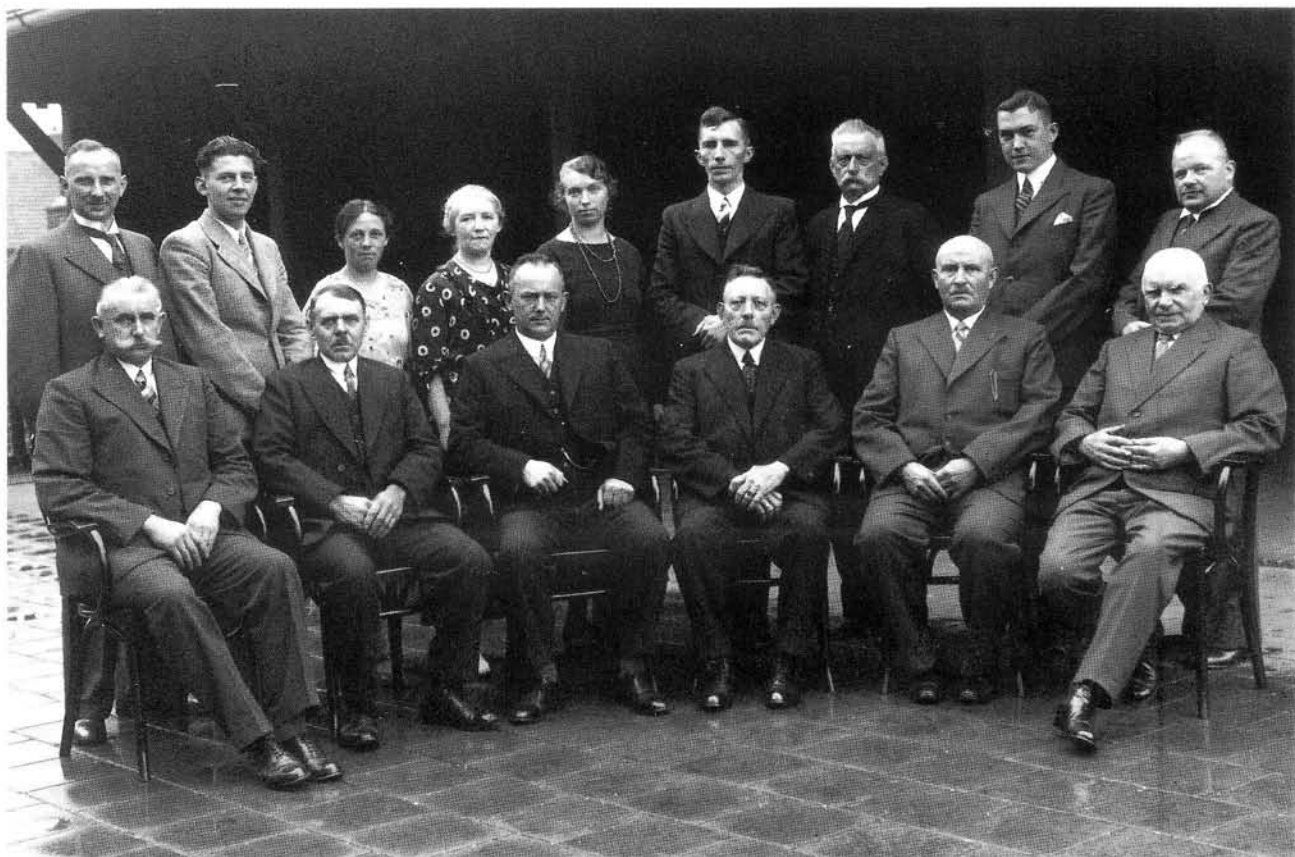
wijzersopleidingen), maar vanwege de nog hogere lasten voor het bijzonder onderwijs. In enkele weken werden 305.000 en 164.000 handtekeningen verzameld onder twee petitie's. In Winsum-Obergum tekenden 296 personen.

De financiële positie van het bijzonder onderwijs verbeterde pas enigszins door de onderwijswet van 1889, die bepaalde dat 30 % van de kosten van de exploitatie zouden worden gesubsidieerd, met uitzondering van de gebouwen. Deze subsidie werd, door de wijziging van de onderwijswet in 1905, verhoogd en gold toen ook voor de gebouwen. De schoolstrijd eindigde toen in 1917 de gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs werd vastgelegd in de grondwet en de daarop gebaseerde onderwijswet van 1920.

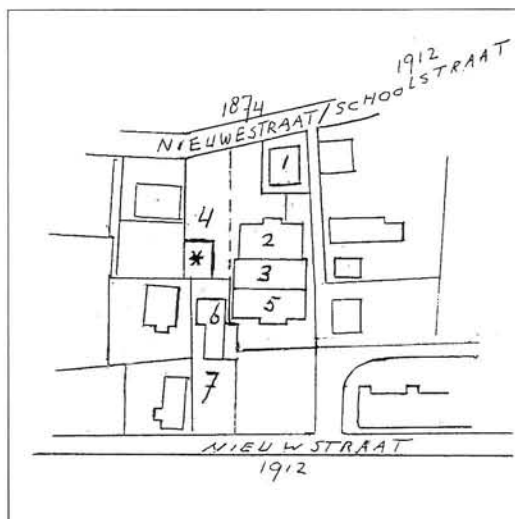
Groei

Het aantal leerlingen van de (lagere) school groeide van 160 in 1896 naar 200 in 1909, naar 230 in 1931 en naar 274 in 1944. In diezelfde periode nam het aantal vaste leerkrachten toe van vier in 1896 naar vijf in 1909, naar zes in 1931 en zeven in 1944. Een aantal leerkrachten heeft meer dan 40 jaar aan de school gewerkt en is daarna in Winsum blijven wonen: meester K. van der Kooi, juffrouw D. Pell, meester J. van Dijken, meester M.A. Steenhuis en juffrouw K. Mulder. Zij waren allemaal karakteristieke en bekende Winsumers. Meester van der Kooi kwam op 1 mei 1892 als nieuw hoofd van de school, hij was toen 23 jaar. Hij bleef 42 jaar in functie, tot 1 mei 1934 en overleed te Winsum in 1943. Van der Kooi is zeer bepalend geweest voor de ontwikkeling en het karakter van de school. Hij had

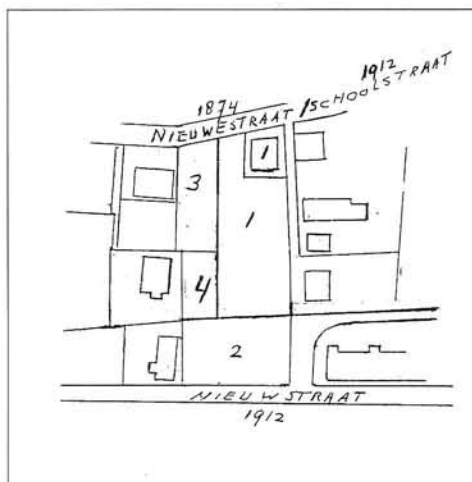

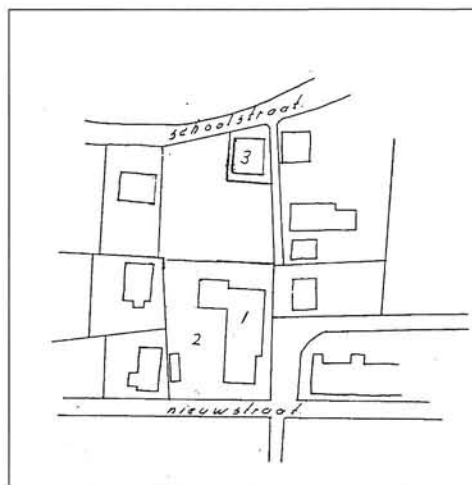
Schoolbestuur en onderwijzend personeel in 1936. Bovenste rij v.l.n.r.: K.Enter, meester Turksma., juffrouw Wiechers, juffrouw Pell, juffrouw Mulder, meester Van Dijken, meester Van der Kooi (gepensioneerd), meester Korzaan en meester Steenhuis. Tweede rij: K.Heerema, J.de Graaf, J.Veenstra, P.Datema, A.Huitzing en J.van der Veen.

Uitbreiding van de school. 1. Schoolhuis (1875) 2. School 1876, verbouwd in 1877 (2e lokaal) en 1894 (3e lokaal) 3. Uitbreiding 1896 (1 lokaal) + Uitbreiding en verbouw 1909 (5e lokaal) 4. Uitbreiding plein 1927 (*: overdekt) 5. Uitbreiding en verbouw 1931 (6e lokaal) 6. Kleuterschool 1937 7. Plein kleuterschool 1937

Uitbreiding grondbezit 1876-1932. 1. 1876: 10,35 are -1,70 huis + 8,65 erf gekocht van R.K. Beukema 2. 1921: 5,05 are gekocht van de gemeente Winsum 3. 1927: 4,50 are (huis + erf) gekocht van F. Timmer 4. 1932: 2,10 are (dubbel huis + erf) gekocht van H. Damhof.

De school in 1932

veel gezag bij het schoolbestuur, dat veel aan hem overliet. In gereformeerde kring was hij een toonaangevend persoon. In 1934 werd hij als hoofd der school opgevolgd door zijn schoonzoon, meester J. van Dijken. Meester Van Dijken werd in 1922 in Winsum benoemd en bleef 43 jaar (tot 1965) aan de school werken, waarvan 31 jaar als hoofdonderwijzer. Juffrouw D. Pell werd in 1909 aan de school benoemd. Zij had toen juist haar diploma behaald aan de normaalopleiding van de scholen in Baflo, Warffum en Winsum. Ze was de eerste onderwijzeres aan de school. Ze was 44 jaar aan de school verbonden, tot haar pensionering in 1953. Bij haar overlijden, in 1969, ontving de vereniging een deel van haar erfenis. Meester M.A. Steenhuis werkte 42 jaar aan de school, van 1921 tot zijn pensionering in 1963. Juffrouw K. Mulder was 46 jaar aan de school verbonden, van 1927 tot 1973, eerst vier jaar als kwekeling met akte en vanaf 1931 in vaste dienst.

In 1877 had de school twee lokalen. In 1894 werden die verbouwd tot drie lokalen. Daarna begon de uitbreiding van het schoolgebouw, in 1896 tot vier, in 1909 tot vijf en in 1931 tot zes lokalen. In 1927 werd ook het plein vergroot en voor een deel overdekt. In 1937 werd bij de school een kleuterschool gebouwd, waarbij een apart plein hoorde. Om dit alles mogelijk te maken werd er in 1921, 1927 en 1932 grond gekocht.

Schoolvereniging

Tot 1893 was de school eigendom van de christelijke gereformeerde gemeente en was het bestuur en beheer in handen van een door de kerkenraad gedomineerde schoolcommissie. Deze commissie van zeven leden werd geleid door de predikant en was samengesteld uit drie leden van de kerkenraad en drie door de raad voorgestelde gemeentelieden. Deze situatie veranderde toen de plaatselijke kerk in 1892 van naam veranderde en hierdoor, op basis van de in de wet van 1889 bepaalde subsidievoorwaarden, niet langer rechtspersoon kon zijn. Daarom werd de school in 1893 overgedragen aan de Vereniging voor Gereformeerd Lager Schoolonderwijs te Winsum-Obergum. In de plaats van de schoolcommissie kwam een schoolbestuur, dat werd gekozen door de leden van de vereniging. Door de oprichting van een kleuterschool in 1936 en een school voor ULO in 1947 werd de naam uitgebreid tot Vereniging voor Gereformeerd Lager-, Kleuter- en Voortgezet Schoolonderwijs.

In 1962 veranderden het karakter en de naam van de vereniging omdat toen de binding met de gereformeerde kerk verdween. De naam werd Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (VCNS) en in het bestuur kregen leden van de Nederlands Hervormde Kerk zitting. Deze verandering had óók te maken met het dalende aantal leerlingen. In 1953 had de school 260 leerlingen en in 1963 nog maar 130. De VCNS werd eind 1997 ontbonden, vanwege een fusie met de vereniging voor christelijk basisonderwijs te Baflo. De nieuwe vereniging kreeg als naam Vereniging voor Christelijk Primair Onderwijs Noord-Groningen (VCPO). Naar verwachting zullen alle verenigingen voor christelijk basisonderwijs in de gemeenten Winsum, De Marne en Eemsum opgaan in de VCPO.

■ H.B. Gerritsma

- 1 H.B. Gerritsma, A.H. Schuuring, H. Bolhuis, L. de Graaff Jac.zn *Het verhaal van een bijzondere school. Christelijke scholen Winsum-Obergum 1876-2001; 144 pp. ; Profiel Bedum, 2001. Inhoud: hfdst.1 1876-1877 en eerder; hfdst.2 1878-1920, hfdst.3 1921-1945, hfdst.4 1945-1970, hfdst.5 1970-1985, hfdst.6 1985-2001, overzichten van bestuursleden, leerkrachten en overig personeel.*
- 2 J. Hagen *Inventaris van de archieven van de gemeente Winsum; 1994; p.17 stuk 2 nr.6 en p.92 stuk1256. H. Lanting e.a. 140 jaar openbaar onderwijs in Winsum; Profiel Bedum, 1985. De gemeenteraad besloot pas in 1882 om één grote nieuwe openbare school te bouwen, in het centrum van Winsum.*
- 3 *Archief Gereformeerde kerk Winsum-Obergum, notulen kerkenraad 25 november 1875.*
- 4 *Het begin van het eerste notulenboek van de Schoolcommissie van de lagere school van de Christelijke Gereformeerde gemeente te Winsum-Obergum.*
- 5 *Roelf Klaassens Beukema was ook eigenaar van het perceel (B)158, dat ruim 1,10 ha. groot was, en van 12 bebouwde en 5 onbebouwde percelen in Obergum en Ranum, met een oppervlakte van 2,16 ha..*

Tafeltucht in Middeleeuwen en Renaissance

*Goede tafelmanieren worden in onze maatschappij
als vanzelfsprekend beschouwd.*

*Erasmus gaf hiervoor in 1530 de aanzet met zijn
'Civilitate morum puerillium'. Oorspronkelijk
geschreven voor de elfjarige zoon van de Heer van
Vere werd dit al snel het standaardwerk voor goede
tafelmanieren.*

Rangen en standen

Het werk van Erasmus was een uitbreiding van de vroegere manierenboeken. Alle instructies zijn erop gericht om het onderscheid te benadrukken tussen adel en rijke burgers enerzijds en boeren en paupers anderzijds. Onderscheid dat onder andere tot uiting kwam in woning, tafelmanieren, keuze van gerechten, kleding, dans en taal. Iedereen kent wel het gezegde 'wijn na bier geeft plezier, bier na wijn geeft sagarijn'. Veel mensen denken dat dit gezegde te maken heeft met 'the-day-after...' ofwel de kater, maar de oorsprong ligt in het onderscheid tussen adel en paupers. De adel dronk immers wijn en de paupers moesten het met bier doen. Ging je van bier naar wijn, dan ging het maatschappelijk goed met je. Maar de rijke die van wijn naar bier ging had het moeilijk en kon geen wijn meer betalen. Hij had dan wel een kater, niet van de drank maar wel van zijn daling op de maatschappelijke ladder.

Hoe zat men aan tafel?

Eigenlijk werd er vroeger helemaal niet aan een tafel gegeten. Bij boeren werd meestal de deur uit zijn hengsel gelicht en op schragen gelegd. Bij de rijken werd de plank tegen de muur gesteld of opgehangen, zodat de kamer een andere bestemming kon aannemen ... slaapkamer, danszaal etc. De tafel werd bedekt met het ammelaken of tafellaken. Dit was zo groot dat het geplooid op de tafel werd gelegd. Het overhangend deel kon hierdoor prima dienst doen als servet. Pas vanaf de 16e eeuw kon iedere gast over eigen bord en bestek beschikken. Oorspronkelijk diende een gesneden stuk hardgebakken roggebrood (taille) als bord. Van het woord taille stamt het woord teljoor af, dat in onze streken een synoniem is voor bord. Onder de 'taille' lag een houten plankje om te voorkomen dat het tafellaken vies werd. Het tafelgerei (kroezen, borden, lepels) was beperkt en werd aan tafel vaak door twee mensen gebruikt. Met vingers, messen en gemeenschappelijke lepels nam men het voedsel tot zich. Het spreekt dan ook voor zich, dat de gasten voor ze aan tafel gingen de handen dienden te reinigen. Onreine handen werden en worden nog steeds als afstotend beschouwd.

Tafelmanieren

Aan tafel diende men te letten op lichaamshouding, gebaren, kleding en de gelaatsuitdrukking, omdat hiermee het innerlijk van de mens tot uiting komt. Volgens Erasmus zijn wijd openstaande ogen een teken van achterlijkheid, wijst staren op traagheid, duidt een priemende blik op toornigheid en verraden al te levendige en veelzeggende blikken schaamteloosheid. Het beste toont men een rustig gemoed en respectvolle vriendelijkheid. Goede tafelmanieren getuigen niet alleen van respect voor het (schaarse) eten, maar ook voor de gastheer. De meest voorkomende verboden aan tafel waren:

- een hond of niet uitgenodigde gast meebrengen;
  - neus, oren of tanden reinigen aan tafel;
  - iets in de mond nemen en dan terug op het bord leggen 1);
  - vingers in het zoutvat stoppen (zout werd met een mespunt weggenomen);
  - uit andermans bord eten;
  - lucht laten ontsnappen (geen boertjes, camoufleer deze met een knetterende wind of hoesten);
  - slurpen, smakken of snuiven.
- Eigenlijk is er de laatste paar eeuwen niet zoveel veranderd.

Kiek Busquet.

Bron: 'Wat de pot schaft, de geschiedenis van de dagelijkse maaltijd' van Francine Nuytens.

1) Ter aanvulling geeft de redactie nog een citaat uit 'De Burgerlyke Tafel' van 1683 door S. Bankaart, dokter en praktijznin te Amsterdam. Het hoofdstuk over tafelmanieren is door een ander geschreven en bedoeld voor burgers die niet helemaal weten hoe het hoort en zo de kans lopen in deftig gezelschap het verkeerde te doen. Het citaat is overgenomen uit het 'oudhollands kookboek' van Annie van 't Veer, een prisma-uitgave uit 1966 van Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

"... Men moet de pottasie niet uit de schootel eten, maar daar van iets behandig op sijn tafelbord scheppen; en soo sy te heet ware, is het onbehoorlyk, op elke lepel vol, te blazen: men moet wachten tot sy kout geworden sy. Doch, indien men sich by ongeluk gebrand had, moet men dat, zoo men kan, geduldig verdragen, en wel sonder het te doen blyken: maar by aldien de brand onlijdelijk ware, gelijk somtijts gebeurt, moet men vaardig, en eer het yemand kan merken, sijn tafelbord nemen met de eene hand en dat aan sijne mond brengen, en sich bedekkende met de andere hand, weder op het tafelbord laten vallen het gene men in den mond heeft, en het vaardiglijk agter sich geven aan den eenen of anderen Lakey. De welgemanierdheit vereischt wel, dat men sich hebbelijck drage: maar sy gebied niet, dat men sich selven sal om den hals helpen."

Verslag jaarvergadering

3 april 2001 door secretaris Anton Rinzema

Aanwezig: ruim 50 personen.

1. Voorzitter Jacques Tersteeg heet de aanwezigen welkom, in het bijzonder de heer Menko Holtman, onze spreker van vanavond. De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

2. De notulen van de jaarvergadering van 23 mei 2000 (Infobulletin december 2000, p. 30-32) worden ongewijzigd vastgesteld.

3. Mededelingen van het bestuur

- Het ledental stijgt nog steeds. Het bedroeg op 1 januari 2001 en nu 197. Daarmee komt de grens van 200 leden in zicht.
- Het jubileumnummer van Infobulletin Winshem, een uitgave ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van onze vereniging, is bij de leden bezorgd. Het is extra dik en heeft een speciale, ossenrode omslag. Onze vereniging kan terugkijken op vijf goede jaren. Het interessante en goed verzorgde tijdschrift verschijnt sinds 1996 in een frequentie van drie nummers per jaar. In diverse werkgroepen zijn leden actief bezig met de geschiedenis van Winsum. De lezingen en excursies worden meestal goed bezocht en dankzij de werkgroep 'Winsumer schrijvers en schrijfsters' verscheen het boek *De Levensschets van Geert Reinders, 1737-1815*.
- Het bestuur maakt deel uit van de Klankbordgroep Komplan die de gemeente adviseert over het beleid ten aanzien van de historische dorpskom van Winsum-Obergum. Uit dien hoofde heeft het bestuur een reactie opgesteld op de verkeersplannen voor de kern van Obergum. Het bestuur is van mening dat het eeuwenoude stratenpatroon niet is ingesteld op intensief verkeer van auto's en vrachtwagens. Daarom zou de hele oude kern, en niet slechts de Hoofdstraat Obergum, autoluw gemaakt moeten worden.
- Het historische pand op de hoek van de Havenstraat (zuidzijde) en de Hoofdstraat Winsum, wordt verbouwd door de nieuwe eigenaar, de heer Elzinga. Hierbij is in de zuidmuur een zestal laatmiddeleeuwse vensters tevoorschijn gekomen, mogelijk restanten van het Dominicaner klooster. De werkgroep Archeologie heeft onder dit pand aardewerk opgegraven, daterend vanaf ca. 1200, waaronder een benen kam en de kaak van een everzwijn. De oude bouwsporen worden opgemeten en gefotografeerd. Ook moet er archiefonderzoek plaatsvinden om meer te weten te komen over de geschiedenis van het pand.
- De website (www.winshem.nl) is al 111 keer bezocht, zelfs vanuit de Verenigde Staten.

4. De ingekomen en verzonden stukken worden in het bestuur afgehandeld. Op dit ogenblik zijn er geen stukken waarover de ledenvergadering besluiten moet nemen.

5. Het jaarverslag van de secretaris over 2000 wordt ongewijzigd vastgesteld.

6. Penningmeester mevrouw Lemstra licht de jaarrekening 2000 en begroting 2001 toe. De contributieverhoging met ingang van 2000 was mede bedoeld om in het jubileumjaar 2001 iets extra's te doen in de vorm van een speciale uitgave van het tijdschrift. Dankzij redactielid Jaap Stevens die in zijn vrije tijd de vormgeving verzorgt en de vrijwilligers die het tijdschrift in Winsum en Obergum rondbrengen, bespaart de vereniging heel wat geld. Ook zijn er extra adverteerders geworven. De werkgroep Archeologie vond voor de tentoonstelling 'Een kijkje in de keuken van vroeger' een aantal sponsors. Voor het overgebleven subsidiegeld is een speciaal tentoonstellingsfonds in het leven geroepen. De website van onze vereniging wordt tot 2004 volledig gesponsord door PK Internet Services BV. De contributie wordt met ingang van 1 januari 2002 14 euro (omgerekend f 30,85).

7. De leden van de Kascommissie, de heren J.A. Marringa en R.A. Hulscher, vermelden dat zij de financiële administratie hebben doorgelicht en geen onregelmatigheden hebben kunnen ontdekken. Zij stellen voor penningmeester en bestuur decharge te verlenen. De ledenvergadering gaat hiermee akkoord.

8. Bestuursverkiezing: Reglementair aftredend zijn mevrouw W. Lemstra-Wierenga en de heer K.J. Wolters. Mevrouw Lemstra is herkiesbaar en wordt door de vergadering herkozen voor een periode van vier jaar. De heer Wolters heeft zich niet herkiesbaar gesteld. Het bestuur heeft besloten deze vacature voorlopig onbezet te laten. Voorzitter Tersteeg memoreert dat Kees Wolters jaren geleden blij was zich weer in zijn geboortedorp te kunnen vestigen, maar Winsum onlangs toch weer heeft verruild voor Friesland. Zijn verhalen over het Winsum van vroeger, de leuke ideeën die hij ontwikkelde, zijn ervaring met archiefonderzoek, kortom zijn waardevolle inbreng in het bestuur zal gemist worden. Hij blijft wel schrijven voor het Infobulletin en blijft ook deelnemen aan de werkgroep Winsumer schrijvers en schrijfsters. Jacques Tersteeg bedankt Kees Wolters en biedt een bos bloemen aan. De heer Hulscher vraagt nog wat de taken van Wolters in het bestuur waren en wie die nu gaat overnemen. Tersteeg antwoordt dat er, behalve de vaste functies van voorzitter, secretaris en penningmeester, geen formele taakverdeling in het bestuur is. De taken worden na elke bestuursvergadering onder de bestuursleden verdeeld.

9. Verkiezing kascommissie: J.A. Marringa treedt af. Naast R.A. Hulscher stelt J.A.L. Trouw zich beschikbaar als nieuw lid. Hij wordt door de vergadering benoemd.

10. Lezing door de heer Menko Holtman uit Kantens: 'Met en wegen in Groningen'.

Menko Holtman, vroeger boer in Kantens, is al 28 jaar gefascineerd door oude maten en gewichten. Hij heeft in de loop van de tijd een grote verzameling hiervan aangelegd. Enkele stuk-

ken heeft hij meegenomen naar deze bijeenkomst. Naast het verzamelen van oude maten en gewichten als voorwerpen van historisch belang doet hij ook onderzoek in archieven, bibliotheken en musea in binnen- en buitenland. In 1986 verscheen zijn eerste boek *Metten en wegen in Groningen*, daarna *Metten en wegen in Drenthe* en *Metten en wegen in Friesland*.

In het Nederlands bestaan 135 gezegden met maten en gewichten, zoals: geen aasje wind, geen greintje verstand, geen duimbreed wijken. Dit illustreert hoezeer maten en gewichten al vele eeuwen deel uitmaken van het dagelijks leven. Volgens de Romeinse schrijver Plinius maten de Germanen hun afstanden in dagmarsen en uren gaans. Toen de Angelen en Saksen (Noord-germaanse stammen) in de 6e eeuw na Chr. overstaken naar Engeland, namen ze hun maten en gewichten mee. De Engelsen namen die maten en gewichten weer mee naar hun Amerikaanse koloniën. Hierdoor rekent men tot vandaag de dag zowel in Groot-Brittannië als in de Verenigde Staten in inches, feet, miles, acres, ounces, gallons, enz. In onze streken hanteerde men tot in de 16e eeuw het twaalf- en twintigdelig stelsel.

Op een tentoonstelling in het Fries Museum over vondsten in wierden werd Holtmans aandacht getrokken door een urn met handvat, met daarin een overloop: een maat voor een pint bier of een quarte wijn. Deze urn dateerde uit de 5e eeuw en was gevonden in de buurt van Delfzijl. Holtman bezit zelf zo'n maat in brons. Later vond hij dezelfde maat in Engeland, in het Friese Jislum, op het Noord-Duitse waddeneiland Föhr, in Zuid-Zweden, op Gotland en in Polen. Zelfs in Praag kwam hij dezelfde maat tegen. Dat deze overeenkomst nog nooit was ontdekt, schrijft Holtman toe aan het feit dat de Oost-Europese en de West-Europese archeologie elk hun eigen beschrijvingsmodel hebben. Urnen dienen niet alleen om as in te begraven, het kunnen ook maten zijn. Er zijn zelfs maten die in Noord-India in gebruik waren en via het Byzantijnse Rijk bij de Vikingen terecht zijn gekomen. Dergelijke maten zijn gevonden bij Ter Apel en in Oldörp bij Uithuizen, waar ook Merovingische en Karolingische gewichten zijn aangetroffen. In de Viking-handelsplaats Haithabu (nu Hedeby, in Sleeswijk-Holstein) had men heel andere maten en gewichten. Deze zijn ook gevonden in Groninger wierden, maar alleen in die wierden, die hoogstens één kilometer uit de kust lagen. Zo is bijvoorbeeld ook hetzelfde type valbalansje aangetroffen van Ierland tot het Oostzeegebied. In het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe is een document opgenomen uit 1160 waarin staat hoeveel ieder kerspel aan schatting moet betalen als de bisschop van Munster op bezoek komt. Zo moet Winsum "X modios avena" (10 mud haver) leveren. Uitdrukkelijk staat hierbij in het Latijn vermeld: "10 mud Groninger maat". Dit is opmerkelijk: een stad-Groninger (dus Saksische) maat in de Friese havenplaats Winsum. Volgens Holtman hebben generaties Friese wetenschappers ons misleid: niet Westerlauwers Friesland, maar Hunsingo en Fivelingo waren het kerngebied van Friesland. Ten zuiden van deze landschappen werden kanalen gegraven omdat de zee dichtgeslibd was. De Romeinse schrijvers Plinius, Tacitus en Mela vertellen alle drie dat ze in de 1e eeuw na Chr. door de Drususgracht naar de Friezen voeren. Die Drususgracht heeft misschien wel via de Lemster Rijn doorgelopen tot ver in Friesland. Zelfs de mogelijkheid dat de wierde van Rijskamp bij Stedum restanten van een Romeins castellum herbergt moet volgens Holtman niet worden uitgesloten. Na de MKZ-crisis wil hij dat met metaaldetectoren laten nagaan.

De IJslandse schrijver Snorri Sturluson (ca. 1200) heeft het over

een Fries die in de Vikingtijd naar Haithabu wordt ontvoerd en daar als slaaf wordt verkocht voor 1 mark. In Leeuwarden is aan de Bloksteeg onlangs een gewicht gevonden van 260 gram, oftewel 1 mark, een gewichtseenheid voor edelmetaal. De mark is een Merovingisch/ Byzantijns gewicht, door de Vikingen eind 10e eeuw verspreid.

Als zoon van een Friese moeder en een Groninger vader meent Menko Holtman de verschillen in volkskarakter tussen Groningers en Friezen te kennen. Zo zouden Friese boeren, meest huurboeren, veel geld uitgeven aan pronk en praal, terwijl Groninger boeren liever een eigen boerderij en land hadden dan mooie spullen. Getrouwde arbeiders kregen van de boer naast hun loon 2 liter melk per dag. Die hoeveelheid heette in Leiden '2 pinten', in Drenthe '4 rume oortjes' en in Friesland '4 healmingel'. De dikke duim van de boer maakte die hoeveelheid nog minder. Groningen had het 'moantje', wat de Friezen 'een half maatje' noemden, een maat van 1 deciliter voor bijvoorbeeld koffieroom. Holtman is zich de laatste jaren vooral op de Friese maten en gewichten gaan richten. Uit de uitgebaggerde grachten van Dokkum zijn er diverse tevoorschijn gekomen, zoals de genoemde 'healmingel' (halve liter), de tapmaat voor bier in Friesland. Groningers tapten bier per kroes, een heel wat ruimere maat (1,34 liter). In Groningen was het pond de basisgewichtmaat. Winkeliers hadden gewichten van 2 pond, 1 pond, een half pond, een kwart (vörndel) pond, enz.

Volgens Holtman werd er al in de 6e eeuw voor Chr. in Groningen, Friesland, Holland en Zeeland met deels dezelfde maten en gewichten gemeten en gewogen. Ook de Romeinse voet werd hier gebruikt. De andere provincies volgden pas vier tot vijf eeuwen later. Het zijn dus niet de Angelen en Jutten die hier de maten en gewichten hebben gebracht. Handelaren in de middeleeuwen hadden meestal een goudbalansje bij zich en gewichtjes met de opdruk van allerlei verschillende munten die destijds in omloop waren. Zo kon je nagaan of de munt die je kreeg wel het juiste gewicht aan goud of zilver had. Het kleinste gewicht was het aasje of greintje: 1/600e gram. 1 lood is 15 gram.

Volgens Holtman is Uithuizen, dat niet op een wierde ligt, gezien de bodemvondsten al in de 9e eeuw ingedijkt. De Friese cultuur zou een subcultuur geweest zijn van de Angelen, die Friesland als springplank gebruikten om naar Engeland te trekken. Friezen horen dit niet graag, maar Groningers halen er hun schouders over op.

Tot slot bedankt voorzitter Tersteeg de heer Holtman voor zijn lezing, die deels in het Gronings werd gebracht en die regelmatig een lach ontlokte. Na afloop van de lezing wordt er van de gelegenheid gebruik gemaakt om de door Holtman meegebrachte voorwerpen te bekijken en hem daarover vragen te stellen.

■